

Nytt i privatretten

Utgitt av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo

INSTITUTT FOR PRIVATRETT – EN PRESENTASJON

Det har gått 10 år siden oppstarten av *Nytt i privatretten*. Bak utgivelsen av tidsskriftet står *Institutt for privatrett*, Universitetet i Oslo. Vi synes 10-årsjubileet er en passende anledning til å presentere instituttets fagmiljø for våre lesere.

Instituttet har de senere årene gjennomgått en betydelig ekspansjon. Per 1/1 2008 teller instituttet 58 vitenskapelige ansatte. I tråd med fakultetets forskningspolitikk er fagmiljøene ved instituttet i dag for en stor del organisert gjennom forskergrupper og faggrupper, som i sin tur har drevet frem en rekke prosjekter.

Innhold nr. 1/2008:

Institutt for privatrett	1
Arbeidsrett	3
Arve- og skifterett	6
Avtalerett	8
Erstatningsrett	9
Immaterialrett	10
Kjøpsrett	12
Obligasjonsrett	14
Tingsrett	17
Disputaser	22
Litteratur	23
«Et vådeskudd»	23
Institutt for privatretts Skriftserie	23
Instituttets seminarrekker	24

Kontraksrett er naturlig nok et kjernefelt for instituttets virksomhet. En faggruppe i kontraksrett, som overbygning til de prosjektene som drives innen faget, er under planlegging. Siden 2003 har det vært drevet et større forskningsprosjekt om anglo-amerikanske kontraksmodeller med norsk bakgrunnsrett med støtte av Norges Forskningsråd (NFR), ledet av professor Giuditta Cordero Moss. Andre deltakere i prosjektet er professorene Viggo Hagstrøm og Lasse Simonsen, samt stipendiatene Herman Bruserud og Anders Mikelsen. I tillegg har en rekke vitenskapelige assistenter vært tilknyttet prosjektet. En annen «søyle» i kontraksrettsforskningen er forbrukerkontrakter. Professor Kåre Lilleholt leder instituttets satsing på området, og to stipendiater – Julia Wiedemann og Bastian Schüller – skriver doktoravhandlinger innen emnet. Flere av instituttets øvrige ansatte underviser og forsker i kontraksrett, blant andre professor Geir Woxholth, postdoc Sverre Blandhol, og amanuensene Trygve Bergsåker og Gert Fredrik Malt (boligrett).

Tidlig ute som organisert forskergruppe ved instituttet var forskergruppen for *Marked, Innovasjon og Teknologi (CeRMIT)*. Sentrale rettsområder som dekkes er konkurranserett i vid forstand og immaterialrett, se nærmere i artikkelen nedenfor. Gruppen startet i 2002 prosjektet «Markets and Competition in the Society of Knowledge» – et prosjekt i grenselandet mellom konkurranserett og immaterialrett – med støtte fra NFR. I 2007 ble et nytt NFR-prosjekt opprettet, «Mellom demokratisk styring, effektiv konkurranse og avtalefrihet i markedsstaten» (Markedsstatsprosjektet), som søker å prøve forvaltningsrettslige, konkurranserettslige og kontraksrettslige regler mot de samfunnsmessige, økonomiske og sosiale utviklingstrekk som preger fremveksten av markedsstaten. Instituttets deltakere i forskergruppen er professorene Hans Petter Graver (tidl. leder), Olav Kolstad (nåværende leder), Are Stenvik, Ole-Andreas Rognstad og Erling Hjelmeng, førsteamanuensis Lee A. Bygrave, postdoc Helge Syrstad, samt stipendiatene Tarjei Bekkedal, Harald Irgens-Jensen (til februar 2008), Inger Ørstavik, Birgitte Hagland, Thomas Rieber-Mohn, Eirik Østerud, Janicke Wiggen og Gøril Bjerkan. I tillegg til de nevnte deltar flere forskere ved Senter for rettsinformatikk (SERI) i denne gruppen. Nevnes må også professor emeritus Birger Stuevold Lassen, som fortsatt er aktiv innen deler av immaterialrettsfaget.

SERI er instituttets siste skudd på stammen, men samtidig også et av de eldste. Senterets opprinnelse skriver seg tilbake til 1970, og opprettelsen av «Avdeling for edb-spørsmål» ved instituttet. Senere ble avdelingen omdannet til et eget institutt, Institutt for rettsinformatikk (IRI), før sirkelen ble sluttet i 2006, da miljøet på ny ble innlemmet i Institutt for privatrett, og nå organisert som et forskningssenter under instituttet. Nær tilknyttet SERI er Avdeling for Forvaltningsinformatikk (AFIN), som er en interfakultær enhet, men som siden opprettelsen i 1993 har vært samlokalisert med SERI (IRI). SERI/AFIN deltar i og driver en rekke flere prosjekter med betydelig grad av ekstern finansiering, særlig innenfor følgende hovedsatsingsområder: Personvern og informasjonssikkerhet, medierett, e-forvaltning, e-marked og retts teknologi. Leder for SERI og AFIN er professor Dag Wiese Schartum. Professor Jon Bing har vært sentral helt siden oppstarten i 1970, og også professor Olav Tovund har vært ved senteret i en årrekke. Andre ansatte ved SERI/AFIN er førsteamanuensis Arild Jansen, forskerne Dana Cojocareasu og Tommy Tranvik, samt stipendiatene Line Coll, Yue Liu, Tobias Mahler, Maryke Nuth, Susan Schiavetta, Emily Weizenböck, Thomas Olsen og Herbjørn Andresen. Spesialråd Helge Sønneland i Kultur- og kirke departementet har vært tilknyttet senteret siden 2007.

Faggruppen for *tingsrett* driver innenfor emner som bruksrett, naborett, rådhetsreguleringer, sameie, allemenninger og allemannsrett. I forlengelsen av dette er naturlige forskningstema blant annet former for eie av naturressurser og «formuerettsliggjøring» av naturressursforvaltningen. Faggruppen er en del av fakultetets forskergruppe i naturressursrett, som ble opprettet i 2005. Tingsrettsgruppen består av professor Erling Eide, førsteamanuensis Endre Stavang, postdoc Geir Stenseth, samt stipendiatene Marianne Reusch og Katrine Broch Hauge.

De siste årene har det også blitt igangsatt en større satsing innenfor *arbeidsrett*, med professor Stein Evju som primus motor. I 2008 iverksettes to prosjekter innen området, FORMULA og ARFA. FORMULA er et forskningsprosjekt med internasjonal deltakelse rettet mot fri bevegelighet og arbeidsrett i EU/EØS. Prosjektet er NFR-finansiert under programmet «Europa i endring». Under prosjektet vil det bli gjort inngående studier av Tjeneste- og utstasjoneringsdirektivet og utviklingen av regelverkene for disse. Én stipendiat er tilsatt på prosjektet, Marie Ljones Fjulsrud (fra 1. august 2008). ARFA – program for Arbeidsrettslig fagutvikling – støttes av Arbeids- og inkluderingsdepartementet med særskilt finansiering over statsbudsjettet. Programmet har som overordnet formål å sikre bevaring og utvikling av kompetanse på høyt nivå, for å ivareta samfunnsmessige behov for kunnskap og arbeidslivets og arbeidsmarkedets regelverk og institusjoner. Det er utlyst to postdoc- og to stipendiatstillinger under prosjektet, og stillingene forventes besatt i løpet av våren 2008.

En mer uformell sammensatt faggruppe finnes i *erstatningsrett*. Viggo Hagstrøm, Are Stenvik, Erling Hjelmeng og Birgitte Hagland deltar også i denne faggruppen, i tillegg til stipendiat Bjarte Thorson.

Innenfor et annet av instituttets tradisjonelle kjerneområder, *familie- og arveretten*, består faggruppen av profesorene Tone Sverdrup, Peter Lødrup og Lucy Smith, amanuensis Peter Hambro, førstelektor Per Racin Fosmark, og stipendiatene John Asland og Torunn Kvisberg.

Instituttets tverrfaglige faggruppe er faggruppen for *rettsøkonomi*. Faggruppen studerer rettsreglens virkninger på en rekke av rettsystemets områder, bl.a. erstatningsrett, kontraktsrett, tingsrett, miljørett og strafferett. Gruppen arrangerer bl.a. Rettsøkonomisk Forum. De sentrale deltakerne i gruppen er Erling Eide, Endre Stavang og stipendiat Gunnar Nordén.

Instituttet har også flere ansatte som driver innenfor fagfeltet *selskapsrett, verdipapir og børsrett*, uten at virksomheten i dag skjer innenfor rammen av en forskergruppe eller faggruppe. Innen fagområdet driver professor Mads H. Andenæs, Geir Woxholth, førsteamanuensis Arne Tjaum, samt stipendiatene Gina Bråthen, Hedvig Bugge Reiersen og Mads Krohn.

Andenæs og Tjaum dekker også fagområdet *tredjemannsvern* (dynamisk tingsrett, panterett og konkursrett).

Ole-Andreas Rognstad
Instituttleder

Forskergruppe for markedsrett ved Institutt for privatrett

Institutt for privatrett har et sterkt engasjement i forskning innenfor markedsrett gjennom en egen forskergruppe - Markedsrettsgruppen. Markedsretten omfatter for det første to regelsett som retter seg mot konkurransen på markedet; reglene rettet mot illojal konkurranse mellom ervervsdrivende (første søyle) og konkurransebegrensingsreglene (andre søyle). Reglene om illojal konkurranse i markedsføringsloven gjelder disposisjoner i konkurransen foretakene imellom, og i forhold til kundene. Konkurranselovens bestemmelser om konkurransebegrensende tiltak retter seg mot disposisjoner som påvirker selve markedsmekanismens funksjon; mot atferd og strukturtiltak som begrenser konkurransen.

Markedsrettens tredje søyle er immaterialretten. De lovbestemte immaterialrettslige enerettighetene har direkte betydning for konkurranserelasjonen mellom foretak. Et foretak som har en enerett til en produksjonsteknologi eller et produkt vil kunne bruke dette til sin fordel i konkurransen på markedene, både overfor forbrukerne og konkurrentene. Dette viser seg klart i varemerkeretten, som direkte beskytter den konkurranseposisjon foretakene har i kraft av sine individualiseringsmidler (kjennetegn), men også opphavsrettens og patentrettens utforming har direkte betydning for konkurransesituasjonen, hvor det tilstrebes en balanse mellom behovet for beskyttelse og hensynet til den frie konkurranse, for eksempel gjennom reglene om beskyttelsestidens lengde.

Markedsretten har klare forbindelseslinjer til flere andre fagområder. De viktigste er kontraktsretten og forbrukerretten.

Aktivitetsnivået i forskergruppen er høyt. Det arrangeres jevnlig seminarer om temaer innenfor markedsretten. Gruppens medlemmer har publisert en rekke bøker og

artikler. Prosjektets siste publikasjon er boken Olav Kolstad (red): *Misbruk av dominerende stilling – studier i konkurranserett*.

Tematisk har markedsrettsgruppen tre hovedsatsingsområder. Under satsingsområdet *innovasjon og konkurranse* har fokus vært på samspillet mellom konkurranse retten og immaterialretten. Gruppen har mottatt støtte fra Norges forskningsråd til arbeidet under dette forskningsområdet. Under satsingsområdet *offentlig sektor i markedet*, som også mottar støtte fra Norges forskningsråd, arbeides det med studier innen statsstøtte, offentlige anskaffelser og interkommunalt samarbeid. Fokus ligger på det offentlige som markedsaktør, det offentlige som eier av markedsaktører og det offentliges bruk av markedsaktører til gjennomføringen av samfunnsoppgaver. Satsingsområdet *informasjons- og teknologimarkedet* inkluderer aktiviteter som behandling av personopplysninger, regulering av infrastrukturer, transaksjonssikkerhet, modernisering av offentlig forvaltning og digitale medier.

Markedsrettsgruppen består hovedsakelig av forskere ved Institutt for privatrett, og syv av instituttets professorer har tilknytning til gruppen. Markedsrettsgruppen tar sikte på også å være en viktig arena for rekruttering av nye forskere. Et uttrykk for dette er at Tarjei Bekkedal nylig fikk PhD-graden for avhandlingen «Maktfordeling under en Europeisk økonomisk konstitusjon», som han skrev mens han var tilknyttet prosjektet. Det arbeides også med et initiativ for å bringe markedsretten inn som undervisningsfag i det juridiske masterstudiet.

Mer informasjon om markedsrettsgruppen finnes på <http://www.jus.uio.no/forskning/grupper/mit/>.

Olav Kolstad

ARBEIDSRETT

Arbeidsrett og arbeidskamprett under press – EF-domstolens dommer i *Laval* og *Viking Line*

I desember 2007 kom EF-domstolens avgjørelser i sakene *Laval* (Vaxholm; sak C-341/05, dom 18.12.2007) og *Viking Line* (sak C-438/05, dom 11.12.2007). Begge knytter seg til det kontroversielle temafeltet «sosial dumping» og handlingsrommet for nasjonale virkemidler i forhold til fellesskapsrettens regler om fri bevegelighet, for tjenester (EFT art. 49) i *Laval*, for etablering (EFT art. 43) i *Viking Line*. I *Laval* står dessuten direktivet (96/71/EF) om utstasjonering av arbeidstagere sentralt. Domstolen trekker klare grenser for dettes rekkevidde, og begge avgjørelsene trekker grenser for nasjonale virkemidler og arbeidskamprett som er en betydelig utfordring for – men ikke bare for – «den nordiske modellen».

I *Laval* hadde tvisten utgangspunkt i krav om tariffavtale fra vedkommende svenske fagforening overfor en latvisk entreprenør som hadde fått et byggeoppdrag utenfor Stockholm. Etter at forhandlinger ikke førte frem, gikk fagforeningen og dens forbund til blokkade, som

senere ble fulgt opp med omfattende sympatiaksjon – begge deler fullt lovlig etter svensk rett. Resultatet ble at entreprenøren, Laval, måtte gå fra kontrakten.

Det ene sentrale temaet i dommen er fortolkningen av utstasjoneringsdirektivet. Domstolen tok et skarpt og robust standpunkt til forståelsen av grunnreglene. Sammenfatningsvis er konklusjonene:

- En stat har rett og plikt til å gjøre vilkår som omhandlet i direktivets art. 3 nr. 1 bokstav a – g gjeldende for utstasjonerte arbeidstagere. For *minstelønn* (bokstav c – og inn-/utleie av arbeidskraft, bokstav d) er det likevel slik at staten har en rett, men ikke en plikt.
- Hvis staten *ikke* har fastsatt minstelønn gjennom lovgivning, og heller ikke har gitt regler om «almen gyldighet» av tariffavtaler (med minstelønsregler) etter direktivets art. 3 nr. 8, har staten derimot ikke noen rett til å kreve at en utenlandsk tjenesteyder skal etterleve lønsregler i vertsstaten.
- Andre vilkår enn slike som omfattes av direktivets art. 3 nr. 1, kan staten bare pålegge dersom det er tale om bestemmelser om «ordre public» («offentlig orden» i den norske oversettelsen) etter art. 3 nr. 10 første strekpunkt.
- Vertsstaten kan *bare* kreve at en utenlandsk tjenesteyder etterlever de *minimumsvilkår* som staten har fastsatt i samsvar med direktivet.
- Følgelig kan staten *ikke* kreve at en utenlandsk tjenesteyder skal etterleve bestemmelser om gunstigere vilkår for sine ansatte enn slike minimumsvilkår, og det kan heller ikke kreves at tjenesteyderen skal oppfylle bestemmelser om andre vilkår enn slike som er hjemlet i direktivet art. 3 nr. 1 og 10.

Dette fører direkte over til konsekvenser for tariffavtaleforhandlinger og retten til å benytte arbeidskamp for å få gjennomslag for tariffkrav.

EF-domstolen gir eksplisitt uttrykk for at retten til arbeidskamp må anses som et grunnleggende prinsipp i fellesskapsretten. Men også grunnleggende prinsipper har sine begrensninger. De må avveies mot andre grunnleggende prinsipper – og her er det «de fire friheter» som har den dominerende posisjonen. I forhold til tjenestereguleringene, og likeledes den frie etableringsretten, er arbeidskamp som rettes mot den som vil nyttiggjøre seg friheten, en *restriksjon*. Derved følger det, som ellers på disse feltene, at restriksjonen bare kan være tillatelig hvis den kan anses berettiget ut fra doktrinen om «tvingende almene hensyn» og proporsjonalitet. Ut fra dette ble arbeidskamptiltakene i *Laval* klart ansett som *utillatelige*. Tariffkravene gikk både på vilkår på et høyere nivå enn minimumsnivået etter nasjonal lovgivning innenfor området for direktivets art. 3 nr. 1 og på vilkår utenfor rammen av art. 3 nr. 1 (og 10), og på en lønsregulering som hverken bygget på minimumslønsregler fastsatt etter direktivets normer eller var klare eller forutsigbare. I *Viking Line*, hvor det var tale om reflagging av et skip fra Finland til Estland, lot EF-domstolen den konkrete bedømmelsen stå åpen, men gav noen indikasjoner for den proporsjonalitetsvurderingen som ble henvist tilbake til den foreleggende rett, Court of Appeals i London.

Avgjørelsene, ikke minst den i *Laval*, har en rekke

fasetter. Hovedtrekkene i utlegningen av dem synes det likevel å være en stor grad av enighet om i den debatten som er i full gang. Diskusjonen om dommene og konsekvensene av dem vil utvilsomt være livlig også i fortsettelsen. Følger man domstolens logikk, blir det umulig å forfølge avtalekrav overfor utenlandske tjenesteydere med tradisjonelle arbeidsrettslige påtrykningsmidler der det kreves noe annet eller mer enn minimumsvilkår innenfor direktivets ramme. Og, og i ethvert fall, introduseres det et proporsjonalitetskrav i arbeidskampretten som er grunnleggende fremmed i nordisk kollektiv arbeidsrett (med en viss reservasjon for Danmark). Begge deler har riktignok begrenset rekkevidde i den forstand at dette er normer som får anvendelse der det er tale om grenseoverskridende forhold. Hverken kravsbegrensning eller proporsjonalitetskrav etter fellesskapsretten (og EØS-retten) vil gjelde overfor innenlandske arbeidsgivere. Tilsynelatende paradoksalt, kanhende, men slik «innlendingsdiskriminering» er ikke noe ukjent fenomen ellers i fellesskapsrettslig sammenheng.

Avgjørelsene har også utvilsomt videre sprengkraft. De utfordrer både nasjonale rettsordninger og fellesskapsrettslige reguleringer, så som det sterkt kontroversielle tjenestedirektivet (2006/123/EF) med dets unntak for nasjonal arbeidsrett, tariffavtaleregulering og arbeidskamprett, og forrangen for utstasjoneringsdirektivet. Slik spiller dommene inn i politiske prosesser både på dette og på et bredere felt. Det blir utvilsomt interessant å følge utviklingen fremover.

Stein Evju

Informasjon og drøftelser ved salg av verdier – Arbeidsrettens dom 8. januar 2008 (sak nr. 36/2006)

I mars 2006 vedtok styret i Kraft Foods Norge AS å selge i alt 57 varemerker; de fleste inneholdt navnet Maarud. Beslutningen var styrt fra det amerikanske morselskapet, og salget var skattemotivert ut fra dets interesser. Salget skjedde til et sveitsisk datterselskap av morselskapet, og det ble nærmest samtidig inngått en lisensavtale mellom det sveitsiske selskapet og Kraft Foods Norge om fortsatt rett for KFN til å bruke varemerkene.

Styrevedtaket om salg av varemerkene ble truffet uten at saken ble drøftet med tillitsvalgte. LO reiste søksmål med påstand om at dette var brudd på hovedavtalen LO – NHO § 9-3 om at spørsmål som vedrører «bedriftens økonomiske og produksjonsmessige stilling og utvikling» skal drøftes med tillitsvalgte. Arbeidsretten gav LO medhold i dette (under dissens 4-3).

Begrunnelsen gir noen enkle avklaringer og poengteringer. Retten fremholdt at også konserninterne transaksjoner omfattes av bestemmelsene om informasjon og drøftelser: Det var uten betydning at salget skjedde til en annen bedrift i samme konsern. Hovedavtalens § 9-3 får anvendelse hvis en transaksjon «vedrører» («berører») bedriftens økonomiske stilling; det er ikke nødvendig at transaksjonen har virkninger for «bedriftens økonomiske eller produksjonsmessige stilling og utvikling» (avsnitt 44). Og såvel salget som inngåelsen av en lisensavtale som her falt etter rettens (flertallets) syn inn under begrepet

«ordinær drift», som er brukt i overskriften til § 9-3 som angivelse av bestemmelsens virkefelt.

Rettspraksis på området informasjons- og drøftelsesregler er sparsom. Dommen har derfor krav på interesse selv om den er ganske kortfattet og dermed ikke særlig dyptgående.

Stein Evju

«Særavtales» gyldighetstid, oppsigelsesadgang og ettervirkning – Arbeidsrettens dom 15. januar 2008 (sak nr. 6/2007)

Fysioterapeuter har gjennom flere tiår hatt en ukentlig ordinær arbeidstid på 36 timer. En «sentral forbundsvis særavtale» om dette mellom Norsk Fysioterapiforbund (NFF) og HSH ble sist fornyet ved tariffrevisjonen i 2006. I november samme år varslet HSH oppsigelse av særavtalen til utløp 31. desember 2006. Tvisten om oppsigelsen var tariffstridig berørte flere typespørsmål i denne delen av den kollektive arbeidsretten.

Partenes hovedavtale, som så mange andre, har regler om lokale særavtaler, oppsigelse av slike og om virkningene av oppsigelser. Arbeidsretten fant det uten videre klart at disse bestemmelsene ikke har anvendelse for «sentrale forbundsvis særavtaler» (avsnitt 45). Likeledes kunne særavtalen ikke anses å ha blitt bundet til hovedtariffavtalens gyldighetstid (avsnitt 46), og HSH kunne heller ikke anses å ha gitt noe løfte ved tariffrevisjonen i 2006 om ikke å si opp særavtalen det året (avsnitt 51-52). Særavtalen var således lovlig sagt opp.

Arbeidsretten kom (enstemmig) videre til at særavtalen ikke hadde ettervirkning etter bestemmelsen i arbeidstvistlovens § 6 nr. 3 annet ledd. Dette er en problemstilling av ikke liten rekkevidde. Arbeidsrettens begrunnelse er beklageligvis både kursorisk og diffus. Retten bemerket dels at § 6 nr. 3 «gjelder situasjoner som etter at en tariffavtale er utløpt er åpne, altså hvor siktemålet for begge parter er å få etablert en ny tariffavtale, ...», og at «[a]vgjørende for at ettervirkning ikke kan gjelde i dette tilfellet, er at NFF ikke innen særavtalens utløp 31. desember 2006 hadde reist krav om forhandlinger ...» (avsnitt 54). Det første er i beste fall en upresis forenkling. Det andre er i så eklatant motsetning til etablert rettsoppfatning etter lovens § 6 nr. 3 at det gir grunn til adskillig undring. Har Arbeidsretten her ment å fravike den rettsoppfatning som eldre rettspraksis klart har bygget på, som f.eks. i ARD 1992 s. 1 og 14? Det gir premissene intet hint om, hverken i dette avsnittet eller i de påfølgende, mer konkrete bemerkninger. Man kunne tenke seg at særavtaler kan bedømmes anderledes etter lovens § 6 nr. 3 enn «ordinære» tariffavtaler. Denne problemstillingen har vært berørt i arbeidsrettslig teori, men Arbeidsretten gir ingen indikasjoner på at retten har tenkt i slike baner. Slik rettens premisser står der, gir de oppslag til en prinsipiell og vesentlig endring av den hittil gjeldende rettsstilstand. Men i fravær av holdepunkter for at noe slikt har vært tilsiktet, taler det meste for at dommen bør leses med reservasjoner og ikke gis en slik vidtgående virkning.

Stein Evju

Overtidsbetaling, indirekte kjønnsdiskriminering – EF-domstolens dom 6. desember 2007, sak C-300/06 Ursula Voß – Land Berlin

For offentlig ansatte i Tyskland var overtid, etter nasjonal lovgivning, definert som arbeidstid ut over den enkeltes ordinære arbeidstid. Dette gjaldt både heltidsansatte og deltidsansatte. For begge kategorier ble overtid betalt med samme sats, men deltidsansatte ble betalt pro rata av denne satsen i forhold til sin ordinære ukentlige arbeidstid. Dette medførte at f.eks. en deltidsansatt med 23 undervisningstimer pr. uke og 3,5 timer overtid fikk mindre betalt enn en heltidsansatt med 26,5 undervisningstimer pr. uke. Dette var situasjonen for klageren, Ursula Voß.

I delstaten Berlin var 88 % av de deltidsansatte lærerne kvinner. EF-domstolen poengterte at dette ikke var avgjørende. Etter etablert rettspraksis må en forskjell angå et betydelig («considerably») høyere antall kvinner enn menn for at det skal anses å foreligge indirekte diskriminering. Og ettersom det her var tale om nasjonal lovgivning, var ikke situasjonen i én delstat avgjørende. Det måtte da sees hen til alle arbeidstagerne som omfattes av den nasjonale lovgivningen som gir opphav til ulikheten (avsnitt 40). Med en forholdsvis enkel faktumkonstellasjon slutter dommen seg dermed til, og bekrefter nok en gang, en lang linje i EF-domstolens rettspraksis.

Stein Evju

Litteratur

Ulla Neergaard, Ruth Nielsen, Lynn Roseberry (eds.), *The Services Directive : Consequences for the Welfare State and the European Social Model*. København: DJØF Publishing, 2008. 260 s.

Boken bringer en rekke, bearbejdede og utvidede, bidrag fra en konferanse i København i august 2007. Konferansen var et ledd i forskningsprosjektet «Blurring Boundaries» ved Handelshøjskolen i København, som har EFs tjenstedirektiv og dets mulige virkninger som tema. I boken diskuterer Dagmar Schiek forholdet mellom direktivet og den «europiske sosiale modell». Det siste er i seg selv et lite håndfast konsept. Begge sider av Schieks drøftelse er lesverdig. Det samme er Ulla Neergaards bidrag om hva som er «tjenesteydelser av almen økonomisk interesse», som er ett av mange vanskelige begreper av betydning for direktivets rekkevidde. Jukka Snell, finne med professorat i europarett i Storbritannia, gir en konsentrert og poengtert diskusjon av tjenstedirektivet i lys av de alminnelige, traktat- og rettspraksisbaserte normer på tjenstefrihetens felt. Ruth Nielsen drøfter et bredt spekter av problemstillinger, inkludert spesifikt arbeidsrettslige spørsmål. Lynn Roseberry og Elisabetta Bergamini bidrar med innslag om ikke-diskriminering og etableringsfrihet. Samlet byr boken på perspektiver og diskusjoner av bredere interesse, også for den hjemlige debatt om hva tjenstedirektivet er eller ikke er.

Stein Evju

Jari Hellsten, *From Internal Market Regulation to European Labour Law*. Helsinki: Helsinki University Press, 2007.

Boken, som er Hellstens doktoravhandling, består av tre spesialstudier og en sammenbindende artikkel som trekker linjene fra indre markeds-regulering til det Hellsten kaller «ordre communautaire social». Det sammenfatter hans hovedsyn på utviklingen av arbeidsrettslige reguleringer og den sammenhengen de inngår i i fellesskapsretten. Hans spesialstudier tar for seg temaer som har stadig og betydelig interesse. Den første studien omhandler reguleringene av masseoppsigelser og virksomhetsoverdragelser og diskuterer hvordan sosiale og økonomiske faktorer virket inn på rettsutviklingen. Den andre er ikke mindre aktuell – den tar for seg utstasjoneringdirektivet, bakgrunnen, hovedelementer og forholdet til arbeidskampretten. *Laval* og *Viking Line* i sin vorden, dvs. før EF-domstolens avgjørelser forelå, har en selvsagt plass i diskusjonen. Den siste spesialstudien er viet forholdet til konkurranseretten, med vekt på *Albany*-dommen og et finsk pensjonsordningsregime. Hellsten har en bakgrunn som gir ham stor bredde å trekke veksler på. Før han tok opp sitt forskningsarbeid, var han i en årrekke knyttet til den europeiske bygningsarbeiderføderasjonen, som har vært en aktiv aktør i lovgivningsprosesser på fellesskapsnivå, ikke minst mht. utstasjoneringdirektivet. Hellstens bok har mye å by på for enhver med interesse for de temaene han behandler.

Stein Evju

Jenny Julén Votinius, *Föräldrar i arbete : En könskritisk undersökning av småbarnsföräldrars arbetsrättsliga ställning*. Göteborg: Makadam, 2007.

Jenny Julén Votinius' doktoravhandling tar for seg et aktuelt, komplekst og konfliktfylt tema. Lovgivningen hviler på en sammensatt forestilling, om at foreldreskap skal anses å angå begge foreldre i like stor grad, og at arbeidslivet skal kunne forenes med foreldreskap. Men mot dette står andre oppfatninger som spiller seg ut både i sosial praksis og andre rettsnormer enn den nasjonale lovgivningen. Den konflikten som derved oppstår, mellom det ønskelige og det mulige i å forene arbeid med foreldreskap, er grunntemaet i avhandlingen. Den gir en inngående behandling både av regelverksutvikling og av utvikling og variasjoner i syn på forelderrollen. Votinius viser også hvordan EFs regelverk om permisjonsrettigheter mv. og EF-domstolens praksis kan sies å ha motvirket slike likestillingsidealer som den svenske lovgivningen bygger på – selv om også den ikke i alle henseender når frem til sine egne formål. Boken er velskrevet og lesverdig, og både begrepsutviklingen og flere av drøftelsene vil ha interesse ut over det svenske univers som er avhandlingens hovedfokus.

Stein Evju

Arbeidsrett og arbeidsliv. Bind 2, hefte 2 (2007).

Arbeidsrett og arbeidsliv utgis av Norsk Arbeidsrettslig Forening og publiserer først og fremst fagfelleverderte bidrag. Dette heftet inneholder en omfattende og grundig studie av Vigdis Opsal om «Permitteringer, arbeidsløshetsstrygd og lønnsplikt», som tar for seg utviklingen av og samvirket mellom regelsettene med vekt på tiden fra a-trygdreglenes inkorporering i folketrygdloven og, først og fremst, på den aktuelle rettsstilstand. En mindre artikkel av Stein Evju om «Permittering og trygd. Trekk av rettsutviklingen» gir mer av en historisk bakgrunn til Opsals arbeid. Den tegner dels opp kjente linjer, men fremhever også arbeidskontraktrettslige kontraster og skillelinjer som er visket ut i det stille med utviklingens gang. Heftet inneholder også to bokanmeldelser, av Jan Fougner *Endringer i arbeidsforhold* og av Erik C. Aagaards og Nina Melsoms *Bedriftens personalhåndbok*.

Stein Evju

Lovgivning

Omstillingslov med melde- og drøftelsesplikter

I Ot.prp. nr. 27 (2007–2008) fremmes det forslag om en *omstillingslov* – om meldeplikt ved nedleggelse av næringsvirksomhet. Lovforslaget omfatter to nye drøftelsesplikter av mer eller mindre direkte arbeidsrettslig art. Hovedsiktemålet med den foreslåtte loven er å etablere en ordning som kan redusere negative virkninger for ansatte og lokalsamfunn av bedriftsnedleggelse og få frem mulige alternativer til nedleggelse. Hovedvirkemiddelet er en meldeplikt til fylkeskommunen. En slik melding utløser en drøftelsesplikt med fylkeskommunen som initiativtager. Meldingen medfører også rådighetsbegrensninger. For det første kan «bedriften» ikke treffe endelig avgjørelse om nedleggelse før minst 30 dager etter at melding er gitt; en frist som kan forlenges med ytterligere 30 dager av fylkeskommunen (§ 4). I tillegg skal det gjelde et «råderettsband» i form av forbud mot disposisjoner som «vesentleg svekkjer verdien av bedrifta» mens fristen etter § 4 løper og/eller drøftelser ikke er avsluttet (§ 6).

Drøftelser etter omstillingsloven skal omfatte fylkeskommunen, bedriftens eiere, ledelse, NAV, m.fl., og representanter for de ansatte. Hvem disse ansatterepresentantene skal være, gis det overhodet ingen holdepunkter for å finne ut av. I proposisjonen sies det lakonisk at «det ikkje [er] lagt føringar i lova på kven av dei tilsette som skal delta i prosessen» (s. 46). Tatt i betraktning hvilke problemer som gjør seg gjeldende etter arbeidsmiljølovens regler med deres begrep «tillitsvalgte», er dette lovforslagets unnfalleshhet både forbausende og bekymringsfullt.

Lovforslaget inkluderer også en tilføyelse i arbeidsmiljølovens § 15-2 annet ledd om «masseoppsigelser». Den foreslåtte bestemmelsen vil innføre en drøftelsesplikt dersom «arbeidsgiver» vurderer å nedlegge en virksomhet eller en selvstendig del av den. Da skal det drøftes – med arbeidstagerens «tillitsvalgte» – om muligheter for videre drift, herunder mulighetene for de ansattes overtagelse av virksomheten. Denne drøftelsesplikten

utløses bare hvis det er tale om mulige «masseoppsigelser». Drøftelsesplikten etter den foreslåtte omstillingsloven har ikke noen slik «terskel» eller begrensning. På den annen side vil de to drøftelsespliktene gjelde ved siden av hverandre så langt de kommer til anvendelse. Hverken ut fra deltagelse eller forøvrig kan de kombineres i én prosess. Det inviterer åpenbart koordineringsbehov, hvilket kan bli en utfordring for praksis. Ved siden av de lovsatte drøftelsesprosedyrer kan tariffavtalebaserte ordninger komme i tillegg. I proposisjonen er det uttalt at den foreslåtte drøftelsesplikten i arbeidsmiljølovens § 15-2 går ut på at drøftelsesplikten etter hovedavtalen LO – NHO (§ 9-5 tredje ledd) «blir lovfesta». Det er en forbausende fortegnende uttalelse. Riktignok er ordlyden langt på vei lik. Men en lovregel treffer langt flere og andre enn de som er bundet av hovedavtalen LO – NHO, både de med andre tariffavtalereguleringer og de som ikke er tariffbundne. Dertil innebærer en lovregulering et nytt rettsgrunnlag i tillegg til det tariffbaserte. Drøftelse etter loven og drøftelse etter hovedavtalebestemmelsen skal nok ha samme tema. Men prosedyreregler og ikke minst deltagere fra arbeidstagersiden vil ikke være de samme uten videre. Komplexiteten i systemet blir da heller ikke mindre.

Stein Evju

Kvinner og homofile i trossamfunn

NOU 2008: 1 med denne tittelen legger frem forslag om endringer i arbeidsmiljølovens og likestillingslovens ikke-diskrimineringsregler. Komitéens mandat var å vurdere opphevelse av de særlige unntaksreglene for trossamfunn. Ikke minst folkerettslige forpliktelser setter grenser for hvor langt man kan gå i denne henseende. Her er det snakk om avveining av ulike grunnleggende rettigheter. Staten må respektere en viss autonomi for religiøse trossamfunn mht. religiøse forhold (også) når det gjelder forholdet til kvinner og homofile. Dette er poengtert utredet i innstillingen. Den lander derfor på forslag som skal gjøre det klart at likestillingslovens unntaksregel bare skal omfatte religionsutøvelse, dvs. forskjellsbehandling som er religiøst begrunnet, og ikke omfatte trossamfunn som sådanne. I arbeidsmiljøloven foreslås unntaksbestemmelsen i § 13-3 tredje ledd opphevet. Trossamfunns mulige adgang til forskjellsbehandling pga. seksuell orientering må i så fall begrunnes i den generelle og strengere saklighetsstandarden i § 13-3 tredje ledd. Innstillingen blir på ordinær måte gjenstand for høring.

Stein Evju

ARVE- OG SKIFTERETT

Lovgivning

NOU 2007: 16 Ny skiftelovgivning

NOU 2007: 16 med tittel Ny skiftelovgivning ble avgitt 23. november 2007. Skiftelovutvalget ble oppnevnt ved

kongelig resolusjon av 9. september 2005 og har hatt professor Peter Lødrup som leder. Utvalget har hatt som mandat å foreta en generell gjennomgang av skiftelovgivningingen med sikte på å fremme forslag til ny lovgivning. Skifteloven av 1930 er blitt endret mange ganger og fremstår i dag som svært uoversiktlig. Utvalget skulle videre gjennomgå lov om forsvunne personer og vurdere endringer i en del bestemmelser i arveloven. Utkastets arbeid har resultert i forslag til lov om dødsboskifte, forslag til lov om forsvunne personer og forslag til endringer i arveloven av 1972, husstands-felleskapsloven av 1991 og ekteskapsloven av 1991.

Lovutkastet heter Lov om dødsboskifte mens vår eksisterende lov heter Lov om skifte. Skifteloven av 1930 inneholder regler om både dødsboskifte og felleseieskifte mens utvalget foreslår en egen lov om dødsboskifte som skal gi de prosessuelle regler om skiftebehandlingen i dødsboer. De materielle regler som finnes i loven av 1930 skal legges til arveloven. De prosessuelle reglene om skifte av det ekteskapelige felleseiet foreslås inntatt i ekteskapsloven.

Utvalget har kommet til at domstolene bør beholde oppgaver i skiftebehandlingen og at tingretten skal være skiftemyndighet. Utvalget har også gått inn for at skillet mellom offentlig og privat skifte skal opprettholdes både for dødsboskifter og felleseieskifter. Utvalget har imidlertid lagt vekt på å legge forholdene til rette for at flest mulig skifter kan skje privat.

En viktig endring foreslås når det gjelder arvingenes ansvar for avdødes forpliktelser. Etter sl. 78 er forutsetningen for privat skifte at én eller flere av arvingene påtar seg det fulle ansvaret for avdødes forpliktelser. Den som påtar seg ansvaret hefter for alle avdødes forpliktelser med hele sin formue. Utvalget foreslår at arvingene heretter bare skal være ansvarlig for avdødes forpliktelser innenfor rammen av boets midler. I § 3-5 i Utkastet heter det: «(1) Hvis utdeling av arv finner sted uten at alle krav på avdøde er dekket, er loddeierens ansvar for krav på avdøde begrenset til det de har mottatt i arv. Ansvaret er solidarisk innenfor rammene av boets midler for krav som loddeierne kjente eller burde kjenne til.»

Når det gjelder gjennomføringen av skiftet foreslår utvalget at for offentlig skifte skal lovens formelle hovedregel være at det er tingretten som forestår skiftebehandlingen. Lovutkastet legger til rette for at den praktiske hovedregel skal være at offentlig skifte foretas av en bobestyrer. Offentlig skifte av dødsboer uten bobestyrer vil i praksis forekomme svært sjelden.

Boet kan fortsatt skiftes ved testamentsfullbyrder hvis avdøde hadde fastsatt det i testament. En bestemmelse om testamentsfullbyrder er ikke bindende for livsarvinger eller gjenlevende ektefelle.

I Utkastet § 3-11 er det tatt med regler om skiftetakst. Verdsettelse av eiendeler skjer ved skiftetakst som skal svare til eiendelenes omsetningsverdi. Skiftetaksten hører under tingretten og holdes av tre skjønnsmenn.

Utkastets kapittel 5 inneholder regler for tilfeller hvor avdøde etterlater ektefelle – dvs. sammensatt skifte. Gjenlevende ektefelle beholder etter § 5-4 vederlagsfritt frem til skiftet er avsluttet rådigheten over sine eien-

del. For eiendeler som var fullt ut eiet av avdøde eller som var i sameie mellom ektefellene, kan det kreves vederlag for bruken fra seks måneder etter dødsfallet. Frem til det er avklart hvem som skal overta felles bolig og løsøre, har gjenlevende vederlagsfritt bruksretten til slike eiendeler.

I sl. § 61 og § 63 finnes i dag praktisk viktige regler om naturalutlegg på dødsboskifte og sammensatt skifte. Utvalget foreslår at disse regler overføres til arveloven som et eget fjerde kapittel om dødsbobehandlingen. Reglene om naturalutlegg foreslås fordelt over ny paragraf § 76 a til § 76 e. § 76 a gjelder dødsboskifte og § 76 c gjenlevende ektefelles rettigheter på sammensatt skifte. Innholdet i disse reglene er i det alt vesentlige lik någjeldende sl. §§ 61 og 63.

Arveloven

Utvalget foreslår en del endringer i arveloven. I al. § 43 heter det nå at avkortning ikke skal ha noe å si for gjenlevende ektefelles arverett og arvelaters rett til å råde over arven ved testament, dvs. at disse rettigheter regnes av dødsboet slik det foreligger ved arvelaters død. I utkastet foreslås det at når en gave til en livsarving skal avkortes i hans arvelodd, skal dette beløpet tas i betraktning ved beregningen av gjenlevende ektefelles boslodd og ved beregningen av friarven (det vil si hva arvelateren kan disponere over ved testament).

Videre foreslås enkelte endringer når det gjelder gjenlevendes testasjonsfrihet ved gjensidige testamenter som inneholder sekundærdisposisjoner. Någjeldende al. § 58 inneholder begrensninger i gjenlevendes adgang til å endre sekundærdisposisjoner. Utvalget foreslår at hvis ikke annet fremgår av testamentet skal gjenlevende også kunne tilbakekalle eller endre det som er fastsatt om arverett til andre arvinger (enn gjenlevendes arvinger etter loven) så langt det gjelder gjenlevendes særeie eller halvdel av det tidligere felleseie. Har samboere opprettet gjensidig testament vil gjenlevende kunne tilbakekalle eller endre bestemmelser i testamentet for hele sin formue.

Det foreslås noen tillegg til § 57. Om en testator tilbakekaller et gjensidig testament skal som hovedregel også den andre testators del av testamentet bortfalle. Et gjensidig testament vil fortsatt være gyldig selv om testatorene senere får barn sammen.

I al. § 72 heter det at om en arving er død uten at man vet om han overlevde arvelateren, blir han regnet for ikke å ha overlevd ham. Det foreslås en tilføyelse om at det samme gjelder om arvingen og arvelateren dør straks etter hverandre som følge av samme begivenhet.

Utvalget foreslår at alle prosessuelle bestemmelser om skifte av felleseie skal tas inn i ekteskapsloven. Del V skal hete «Prosessuelle bestemmelser» og kapittel 18 skal hete «Fremgangsmåten ved delingen av formuen ved separasjon, skilsmisse mv.». Ekteskapsloven blir dermed en lov som vil inneholde alle forvaltningsrettslige, materiellrettslige og prosessuelle regler om ekteskapet. Utvalget foreslår at adgangen til offentlig skifte skal innføres for ektefeller med fullstendig særeie samt for

samboere med sameie. I disse tilfeller skal det imidlertid kreves at begge partene ønsker offentlig skiftebehandling.

Peter Hambro

Litteratur

Peter Lødrup: Arverett, Gyldendal Akademisk, Oslo 5. utgave 2008. 421 sider inkludert registre

4. utg. av denne boken utkom i 1999 og i den nye utgaven er rettpraksis tatt med til og med høsten 2007. Tvisteloven er innarbeidet i de prosessuelle kapitler. Bare fra Norsk Rettstidende er dette 25 nye dommer. All juridisk teori i form av bøker og artikler siden 1999 er innarbeidet i teksten. Under behandlingen av skifteoppgjøret er det tatt med henvisninger til NOU 2007: 16 Ny skiftelovgivning. I § 27 om grunnlinjer i bobehandlingen er det foretatt en del endringer på grunn av den nye tvisteloven. Kapitteinndelingen er den samme som tidligere.

Peter Hambro

AVTALERETT

Kontraksrett. Agenturforhold – Høyesteretts dom 7. desember 2007 (HR-2007-02063-A)

Saken gjelder spørsmålet om en bank hadde adgang til å si opp en agentavtale. Avtalen mellom banken og agenten var opprinnelig inngått i år 2000. Den ble erstattet av en ny avtale 29. juni 2002 mellom agenten – Totalfinans Torbjørn Fagerli – og banken – Gjensidige NOR Sparebank. I avtalens pkt. 8 var det tatt inn vilkår om oppsigelse:

«Totalfinans kan si opp avtalen dersom virksomheten avvikes eller endres til kun å omfatte finansielle produkter som ikke omfattes av avtalen. Avtalen kan også sies opp fra Totalfinans sin side dersom innvilgelsesgraden i en hel kalendermåned er lavere enn 25% iflg. gjeldende omsetningsstatistikk.

Cresco Lån kan si opp avtalen dersom virksomheten legges ned eller selges.»

Tvisten sto om fortolkningen av innholdet i formuleringen «dersom virksomheten legges ned eller selges».

Som agent for Cresco Lån har Fagerli forestått markedsføring av lånene og formidlet lånesøknader til banken fra kunder som har henvendt seg til ham. Totalfinans Torbjørn Fagerli drev denne virksomheten fra 1998. Fagerli mottok provisjon fra Cresco Lån beregnet på grunnlag av de lån som ble innvilget kunder som hadde fremmet søknad gjennom ham. I enkelte tilfeller mottok han også provisjon for lån til kunder som han tidligere hadde formidlet lån til, men som senere henvendte seg direkte til Cresco Lån.

Virksomheten i Cresco Lån har sin historiske opprinnelse i deler av den virksomheten som i sin tid ble drevet av Sør-Finans AS, som også hadde sitt kontor i Skien. I 1993/1994 ble dette selskapet fusjonert med

Elcon Finans AS. Med virkning fra 1. januar 1996 fusjonerte Elcon Finans AS med Gjensidige Bank AS. I 1999 fusjonerte Gjensidige Bank AS med Sparebanken NOR. Det nye selskapet fikk navnet Gjensidige NOR Sparebank. Disse fusjonene fikk ingen direkte konsekvenser for Cresco Lån, som hele tiden var en avdeling i banken kalt Personlån med kontor i Skien. Organisasjonsmessig var avdelingen underlagt Divisjon Kredittkort. Denne divisjonen fikk i 2002 navnet Cresco, og avdelingen for gjeldsbrevlån med kontor i Skien navnet Cresco Lån.

Våren 2003 arbeidet Gjensidige NOR Sparebank med å få til et salg av virksomheten i Cresco Lån. Da dette ikke lyktes, ble det i november 2003 besluttet å legge ned virksomheten i Cresco Lån med virkning fra 1. mars 2004. Samarbeidsavtalen (agenturavtalen) med Totalfinans Torbjørn Fagerli ble deretter oppsagt fra Cresco Låns side.

Oppsigelsen ble bestridt av Totalfinans Torbjørn Fagerli. Det ble anført at oppsigelsesklausulens formulering «dersom virksomheten legges ned eller selges» tok sikte på aktiviteten i Cresco Lån og at den i realiteten ble videreført.

Høyesteretts avgjørelse legger enstemmig til grunn at oppsigelsen var rettmessig. Førstvoterende tar ved tolkningen utgangspunkt i at Cresco Låns utlånsvirksomhet kan tilbakeføres til virksomheten i Sør-Finans AS som hadde sitt kontor i Skien. Også Cresco Lån har hele tiden hatt sitt kontor der. De lånene som inngikk i Cresco Låns låneportefølje, var hele tiden ordinære gjeldsbrevlån med avtalt nedbetalingstid.

Førstvoterende peker så på Cresco Låns selvstendige stilling i forhold til banken og uttaler at selv om Cresco Lån var en avdeling i banken og ikke et eget foretak, fremstod avdelingen likevel som en klart atskilt enhet både mht. geografisk plassering og mht. portefølje. Dette ble markert ved at det ble ført et separat resultatregnskap for Cresco Lån. Førstvoterende viste også til at Cresco, som Cresco Lån var organisatorisk underordnet, hadde eget internstyre.

Førstvoterende anfører videre at Cresco Låns atskilte stilling fra bankens øvrige virksomhet også illustreres av avtalens utforming. Den er inngått med «Gjensidige NOR Sparebank avd. Cresco Lån». Avtalens bestemmelser viser også til Cresco Lån og ikke til banken som sådan. Når disse forhold ses i sammenheng, hadde Cresco Lån i realiteten langt på veg status som en bank i banken, fortsetter førstvoterende. På denne bakgrunn er det etter førstvoterendes mening naturlig å forstå formuleringen «dersom virksomheten legges ned eller selges» som den bankvirksomheten som ble drevet av Cresco Lån i Skien. Standpunktet ble etter dette at avtalen kunne sies opp dersom det faktisk skjedde en nedleggelse av denne virksomheten.

Dommen er langt fra prinsipiell og gjelder som det vil fremgå kun et konkret avtaletolkningsspørsmål.

Geir Woxholth

Litteratur

Andreas Meidell: *An Anational Approach to International Contracts*, Cappelen Akademisk Forlag 2007. 136 s. inkl. register, og *International Contracts and Currency Fluctuations*, Cappelen Akademisk Forlag 2007. 237 s. inkl. register.

Disse to bøker er forfatterens doktoravhandling: Første bok gir en fin oversikt over en problemstilling som diskuteres ivrig i enkelte akademiske kretser, nemlig ikke-nasjonal rett (også definert i boken som *lex mercatoria*, anasjonal rett, transnasjonal rett) som kilde for å regulere internasjonale kontrakter. Andre bok anvender ikke-nasjonal rett på ett spesielt område, valutarisiko i internasjonale kontrakter. Denne boken kan anses som en verifisering av de teorier som er presentert i den første boken.

Forfatterens doktorarbeid ble avsluttet i 2002 og ble oppdatert før publisering, slik at de viktigste hendelser inntil 2007 er nevnt i bøkene. Valg av emnene og vurdering av litteratur er dog i hovedsak preget av diskusjonens status opp til 90-tallet. Som eksempel kan nevnes den europeiske diskusjon om en felles europeisk kontraktsrett, som ble satt i gang av den Europeiske Kommissjon i 2001. Hendelsen er referert i boken, men ikke kommentert i særlig grad. Et interessant trekk ved dette, og som kunne ha vært relevant å nevne i boken, er utviklingen i argumentasjonen vedrørende anvendelse av ikke-nasjonal rett. Viktige forkjempere for *lex mercatoria* på 80- og 90-tallet, som refereres til i boken, har nå tatt rollen som pådrivere i arbeidet med kodifisering av en europeisk kontraktsrett (i første omgang med et såkalt «optional instrument») og argumenterer mot den fleksible og polisentrisk ikke-nasjonale rett som de støttet tidligere: Argumentene som kritikerne alltid brukte mot *lex mercatoria* (vanskelighet med å fastsette den, manglende konsistens, uforutsigbarhet, osv.) er nå tatt over av dens tidligere forkjempere for å vise at den fleksible *lex mercatoria* ikke er tilstrekkelig og at en europeisk kontraktsrett derfor er nødvendig: Se for eksempel svaret – kjent som «Joint Response» – som ble sendt til Kommissjonens første dokument om europeisk kontraktsrett: http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/comments/5.23.pdf.

Joint Response ble skrevet i fellesskap av den såkalte Commission on European Contract Law og dens etterfølger, Study Group on European Civil Code. Førstnevnte forfattet PECL, Principles of European Contract Law, med Ole Lando i spissen, en av de mest engasjerte forkjempere for *lex mercatoria* på 80- og 90-tallet.

Meidells bidrag til diskusjonen om *lex mercatoria* består i å fremheve dens samspill med nasjonal rett og å teste reglenes innhold. Dette er mest synlig i den andre boken, der de ikke-nasjonale kilder blir brukt til å finne en regulering som kan anvendes på spørsmålet om valutarisiko i internasjonale kontrakter og dens kontraktsrettslige konsekvenser.

Boken argumenterer for en ikke-nasjonal tilnærming til spørsmålet om allokering og håndtering av valutarisiko. Boken legger ikke skjul på vanskeligheter som kan oppstå ved bruk av ikke-nasjonale kilder, for eksempel

når de forskjellige kilder ikke er konsistente i sine retningslinjer eller når deres regulering ikke er overbevisende (se for eksempel bokens analyse av UNIDROIT Prinsipper og PECL i forbindelse med fastsettelse av valutakurs ved forsinket betaling eller tilpasning av avtalevilkår i hardship-situasjoner).

Boken beskriver flere mulige metoder for å allokere valutarisiko, både mekanismer som kan nedfelles i kontrakten og alminnelig kontraktsrettslige prinsipper. Dette er et område som partene typisk er frie til å regulere i sin kontrakt, herunder å underlegge ikke-nasjonale kilder. For mekanismer som er stipulert i kontrakt byr slike kilder den ideelle grobunnen. I mindre grad synes ikke-nasjonal rett å by på selvstendige løsninger i tilfelle partene ikke har sørget for en regulering i kontrakten. Utvalgte spørsmål som ikke er gjenstand for kontraktsfrihet og følgelig ikke kan overlates ikke-nasjonale kilder er også nevnt i boken for fullstendighetens skyld – for eksempel avsigelse av dommer i utenlandsk valuta, motregning av forpliktelser i forskjellige valutaer og enkelte spørsmål knyttet til insolvens.

Bøkene er en særdeles klar innledning til problemer som kan oppstå når forpliktelsesvaluta ikke er den samme som betalingsvaluta, samt de forskjellige mekanismer som er tilrådelig for å regulere den risiko som oppstår.

Giuditta Cordero Moss

ERSTATNINGSRETT

Arbeidsgiveransvar og kontraktshjelperansvar – Høyesteretts dom 28. november 2007 (HR-2007-01992-A), (Vekterdommen)

Grensene for arbeidsgiveransvaret etter skadeserstatningslovens § 2-1 har lenge vært preget av uklarhet, ikke minst når det gjelder skader som voldes forsettlig av virksomhetens ansatte. Ansvarets utstrekning begrenses i slike tilfelle dels av bestemmelsen i § 2-1 nr. 1 første punktum, om at skaden må være voldt under «arbeidstakers utføring av arbeid eller verv for arbeidsgiveren», dels av annet punktum, som bestemmer at ansvaret ikke omfatter skade som skyldes at «arbeidstakeren går utenfor det som er rimelig å regne med».

Uklarhet har også preget forholdet mellom arbeidsgiveransvaret og det såkalte kontraktshjelperansvaret, som innebærer at en kontraktspart som benytter hjelpere ved oppfyllelsen, «som hovedregel hefter for kontraktsbrudd som følge av medhjelperens handlinger på samme måte som om disse var foretatt av ham selv» (Rt. 1986 s. 1386 Block Watne).

Den klassiske avgjørelsen på området er læreguttdommen i Rt. 1959 s. 849: En læregutt ved et bilverksted som hadde tyvlånt en bil som var innsatt for reparasjon, forårsaket ulykke utenfor verkstedområdet, hvor to personer ble drept og flere såret, og hvor bilen dessuten ble påført skade. Arbeidsgiveren ble holdt ansvarlig for skaden på bilen, men ikke for personskadene. I rettslitteraturen har

dommen vært oppfattet som et uttrykk for at kontraktshjelperansvaret rekker lenger enn arbeidsgiveransvaret, i den forstand at det i kontraktsforhold ikke kreves en like høy grad av påregnelighet, eller en like nær sammenheng mellom skadevolderens oppgaver og den skadegjørende handling, som utenfor kontraktsforhold, jf. Viggo Hagstrøm, *Obligasjonsrett*, Oslo 2003 s. 475–477. Læreguttommen er imidlertid ikke klar på dette punkt, og noen avklarende høyesterettsdom har man ikke fått, før nå.

Vektorsaken gjaldt et tilfelle hvor en brann i en brakkerigg var blitt påsatt av en vektor som arbeidet for det vaktelskapet som hadde påtatt seg å føre tilsyn med området. Først sju år senere ble brannårsaken oppdaget, i forbindelse med oppklaring av en rekke brannstiftelser, og oppdragsgiveren og dennes forsikringsselskap, som hadde utbetalt erstatning etter brannen, gjorde krav gjeldende mot vaktelskapet, prinsipielt etter skadeserstatningslovens § 2-1, subsidiært etter det ulovfestede kontraktshjelperansvaret.

Høyesterett kom til at skadeserstatningslovens § 2-1 ikke ga grunnlag for ansvar i det foreliggende tilfelle. Den skadevoldende handling var «fjern og ekstraordinær», og skilte seg i så måte fra saksforholdet i Rt. 2000 s. 211 (DnB), hvor en bank ble holdt ansvarlig for bedrageri begått av en av bankens ansatte. Forskjellene mellom de to tilfellene knyttet seg dels til selve påregneligheten – risikoen for at bankansatte skal begå økonomiske misligheter er større enn risikoen for at vektere skal utøve grovt, forsettlig skadeverk – dels til muligheten for å avverge skader av den aktuelle art (avsnitt 38). Når grensen skal trekkes, kan det være hjelp i å spørre om skaden er utslag av en risiko som knytter seg til *arbeidsforholdet*, eller en risiko som knytter seg til *arbeidstakerens person* (avsnittene 39–40). Her var det sistnevnte tilfellet.

For kontraktshjelperansvaret gjelder imidlertid «ikke uten videre» de begrensninger som følger av skadeserstatningslovens § 2-1 nr. 1 annet punktum (avsnitt 44), og i det foreliggende tilfelle ble den saklige tilknytning mellom den skadevoldende handling og de oppgaver medhjelperen (vektoren) var tildelt, ansett som tilstrekkelig. Førstvoterende pekte på at ildspåsettelsen skjedde i tilknytning til utførelsen av oppdraget, og at skaden rammet nettopp de verdier som oppdraget tok sikte på å verne. Dette gjorde at vaktelskapet ble ansett å være «nærmere til å bære tapet enn oppdragsgiveren» (avsnitt 45). Ansvar for kontraktshjelpere er imidlertid ikke ubegrenset. Volder f.eks. medhjelperen skade på sin fritid, vil man normalt være utenfor oppdragsforholdet, og utenfor det som kontraktsparten svarer for. Et tilfelle som det i Rt. 1996 s. 385 (Stimulus), hvor en gårdeier ble frifunnet for ansvar etter skadeserstatningslovens § 2-1 for tap påført leieren av et lagerlokale ved tyverier begått av gårdselskapets vaktmester, vil heller ikke dekkes av kontraktshjelperansvaret. Vrir man litt på faktum i den dommen, og tenker seg at tyveriene ble begått i arbeidstiden, må det antas at ansvarsspørsmålet i stor grad ville bero på om det inngikk i gårdselskapets kontraktsplikter å sikre leietakerens eiendeler mot innbrudd og tyveri.

Et hint av malurt i begeret må det ha vært at erstatningskravet i den foreliggende sak ble ansett som et

kontraktskrav også i forhold til reglene i foreldelsesloven. Dermed kom bestemmelsen i lovens § 3 nr. 2 til anvendelse, med den virkning at foreldelsesfristen begynte å løpe da misligholdet oppsto – da brannen ble antent – og ikke på det senere tidspunkt da skadelidte fikk kunnskap om brannårsaken og den ansvarlige. Kravet mot vaktelskapet var da foreldet. Kravet mot ansvarsforsikreren førte imidlertid frem, etter særregelen i forsikringsavtalelovens § 8-6 annet ledd, hvoretter foreldelsesfristen avbrytes midlertidig ved at krav meldes til selskapet.

Are Stenvik

IMMATERIALRETT

Opphavsrett

Opphavsrettslig vern av sceneverk, verkshøydekravet – Høyesterettsdom 21. september 2007, Rt. 2007 s. 1329 (Huldra i Flåm)

Et sentralt krav ved spørsmålet om en litterær eller kunstnerisk frembringelse kan anses som et åndsverk, er at den må sies å være resultat av en individuell, skapende innsats. Det oppstilles med andre ord et originalitetskrav, og det er allmenn enighet – så vel nasjonalt som internasjonalt – at frembringelsen må overstige en terskel i så henseende. Hos oss har det vært vanlig å bruke betegnelsen «verkshøyde» om denne terskelen. Det er neppe tvil om at terskelen har vært på vei nedover de siste årene, og spørsmålet har vært om det er stort igjen av verkshøydekravet. I norsk rett ga høyesterettsdommen i Rt. 1997 s. 199 (Cirrus) næring til spørsmålet. I den saken konstaterte Høyesterett at byggespesifikasjoner til en luftpute-katamaran oppfylte verkshøydekravet, samtidig som det ble uttalt at «kravet til verkshøyde er ikke stort». Ved dommen i Rt. 2007 s. 1329 markerer Høyesteretts flertall (4–1) at det skal noe til før verkshøydekravet anses oppfylt.

Saken gjaldt den forestillingen om Huldra som hvert år settes opp langs Flåmsbanen i Sogn og Fjordane. Forestillingen kom i stand i 1998, etter et samarbeid mellom filmselskapet Hybris AS og jernbaneselskapet Flåm Utvikling AS. Kort fortalt laget Hybris på oppdrag fra Flåm Utvikling, en huldreforestilling som skulle spilles ved Kjosfossen stasjon i tilknytning til at toget stopper ved fossen i sommersesongen. Forestillingen gikk – igjen kort fortalt – ut på at temaet fra folketonen «Nøringen» spilles først når toget kommer inn mot stasjonen, og deretter når passasjerene kommer ut av toget, og at «Huldra» kommer ut av fossen kort tid etter at passasjerene går ut av toget på stasjonen. Før «Huldra» kommer ut høres en kvinnestemme som til musikken synger stevet «Til Nøringen». «Huldra» kommer til syne bak en stein, iført rød kjole og bredt gullbelte, hun går litt frem og tilbake og gjør noen enkle dansebevegelser, før hun vender ryggen til publikum og går tilbake «i fossen». Umiddelbart

etter kommer en annen, tilsvarende, huldreskikkelse opp og beveger seg delvis i og delvis ut av syne et par ganger. Deretter dukker den første «Huldra» opp igjen og søker noe mer aktivt publikums oppmerksomhet, mens hun fortsatt gjør noen enkle bevegelser, før hun forsvinner igjen. Forestillingens varighet er ca. 2 minutter.

Forestillingen ble en stor suksess, og Hybris ble engasjert til å sette opp forestillingen i de tre etterfølgende sesongene (1999–2001). Etter hvert ble det avdekket uenighet mellom partene om rettighetene til forestillingen, og samarbeidet ble brutt. Fra 2002 satte Flåm Utvikling opp forestillingen selv. Hybris gikk til sak, og vant frem med erstatningskrav for brudd på åndsverkloven både i tingretten og lagmannsretten. For Høyesterett var kun to spørsmål oppe til behandling: Om forestillingen var et åndsverk, og erstatningsutmålingen. Idet flertallet kom til at forestillingen ikke hadde verkshøyde, ble Flåm Utvikling frifunnet, slik at erstatningsspørsmålet bortfalt.

Flertallet ved førstvoterende tok utgangspunkt i at originalitetsbedømmelsen måtte skje både på grunnlag av enkeltelementene i verket og verket som helhet. Det ble bemerkt at Huldra var en figur fra norsk folketradisjon, uten at figuren var knyttet til noen bestemt historie. Forestillingen ble derfor ansett for å ligge nært opp til iscenesettelse av et eksisterende verk, idet den gikk ut på å billedgjøre huldra slik hun fremstår i folketradisjonen. Dette hadde, etter flertallets oppfatning, betydning for verkshøydevurderingen. Det ble vist til lovforarbeidene fra 1960, der det uttales at sceneinstruksjon «bare under meget bestemte vilkår og rent unntaksvis kan oppfylle kravene til åndsverk». Uttalelsen henger sammen med at sceneinstruktører anses for å ha vern som utøvende kunstnere etter åvl. § 42, og flertallet tok uttalelsen til inntekt for at en sceneinstruktør må ha endret verket eller tilført det noe vesentlig nytt, for at iscenesettelsen kan anses som åndsverk.

I forlengelsen av dette gikk førstvoterende inn på den konkrete originalitetsvurderingen. Her ble det lagt vekt på at huldrefiguren bygger på kjente elementer i folketradisjonen om huldra, som en kvinneskikkelse med langt hår og med mytisk tiltrekningskraft. Verken dette eller forestillingens øvrige elementer ble ansett for å gi den tilstrekkelig grad av originalitet. Huldras bevegelser ble karakterisert som «enkle og uoriginale», sang og melodi var hentet fra norsk folkemusikk, stedet for oppføringen var bestemt av Flåm Utvikling, og heller ikke kostymet ble det funnet noe originalt ved. Tilsvarende vurdering ble også gjort for sammenstillingen av elementene. Forestillingen inneholdt ingen handling, og de karaktertrekk som Huldra fremsto med i forestillingen strakk seg ikke nevneverdig ut over den alminnelige assosiasjonen de fleste gjennom folkelig overlevering har knyttet til figuren Huldra. Flertallet avviste med dette lagmannsrettens vurdering, der forestillingens «vellykte enkelhet» ble ansett for å gi den det tilstrekkelige originale preget. Denne vurderingen ble ansett for å bygge på en uriktig oppfatning av det originalitetskrav som åndsverkloven stiller for at et verk får opphavsrettslig vern. I den forbindelse trakk flertallet inn den lange vernetiden for åndsverk – 70 år etter opphavsmannens død. Førstvoterende

bemerket at «hvis en fremstilling av en figur som bygger på folketradisjonen, skal gis opphavsrettslig vern uten at den tilfører figuren noe vesentlig nytt, vil det innebære at man tillater at en del av folketradisjonen blir monopolisert for et langt tidsrom. Dette finner jeg uheldig.»

Mindretallet på én dommer sluttet seg til flertallets generelle betraktninger om verkshøyde, men vurderte både forholdet til sceneinstruksjonen og den konkrete verkshøyden annerledes. I likhet med lagmannsretten var han av den oppfatning at forestillingen var egnet til å etterlate en «motsetningsfull, men samtidig en effektfull opplevelse av på samme tid tiltrekning og uoppnåelighet». Som hos flertallet ble ikke enkeltelementene i forestillingen ansett som originale, men forestillingen samlet sett måtte – i all sin enkelhet – kunne sies å være et resultat av en så vidt original skapende innsats at den hadde vern etter åndsverkloven.

Dommen kan nok komme overraskende på mange i en tid der man har vent seg til tanken om at verkshøydekravet knapt er en reell terskel for hva som kan beskyttes av opphavsretten. Det er derfor grunn til å tro at dommen kan vekke en viss internasjonal oppsikt. Sett fra en annen synsvinkel kan man ha sympati med tanken om at det kreves en ikke så ubetydelig grad av skapende innsats for at et verk skal være underlagt enerett i hele 70 år etter opphavsmannens død. Ikke minst gjelder det så lenge det er muligheter for en viss beskyttelse etter andre regler, f.eks. markedsføringsloven. I det hele tatt kan det være grunn til å ta fornyet stilling til om opphavsretten skal verne all slags opphavsrettslig «småmynt». Riktignok er det for «småmynten» et anerkjent prinsipp at det gis et snevert vern – bare mot helt nærgående etterlikninger. Men, vernetidens lengde tatt i betraktning, vil selv en ren kopieringsbeskyttelse kunne gi en ufortjent sterk beskyttelse sett hen til den innsats som ligger bak. Flertallets sammenlikning med sceneregi synes nok ikke så treffende, ettersom det – som mindretallet påpeker – her ikke var tale om fremføring av et eksisterende verk. Mulig er det også å ta vel hardt i at et vern av forestillingen ville innebære en monopolisering av en del av folketradisjonen. På den annen side kan en forestilling som gir en «effektfull opplevelse av på samme tid tiltrekning og uoppnåelighet» – jf. både lagmannsrettens dom og mindretallets votum – knapt nok i seg selv sies å gi prov på sin originalitet. Det er grunn til å utvise skepsis mot å gi vern for åndsverk med den *begrunnelse* at de er enkle, slik lagmannsretten og mindretallet langt på vei legger opp til.

Ole-Andreas Rognstad

Varemerkerett

Vernet for lokalt innarbeidede varemerker

EF-domstolen har i dom 22. november 2007, i sak C-328/06 FINCAS TARRAGONA, lagt til grunn at varemerkedirektivets bestemmelse i art. 4(2)(d) om eldre varemerker som er «well known» («alminnelig kjent»), gjelder til fordel bare for merker som er «well known

throughout the territory of the Member State of registration or in a substantial part of it».

Norsk varemerkerett har siden 1910 gitt vern ikke bare til registrerte merker, men også til varemerker som bare er *innarbeidet* – altså godt kjent som særlig kjennetegn for noens varer. Og med varemerkeloven av 1961 ble de to ervervsmaatene for varemerkevern sidestilt, ut fra den oppfatning at det «prinsipielt sett ikke er grunn til å gi det innarbeidede merke ringere rettsvern enn det registrerte» (Innstilling til lov om varemerker, Bergen 1958, s. 26). Faktisk og praktisk har det likevel ikke vært full likestilling. En viktig forskjell er at vern i kraft av registrering alltid gjelder for hele riket, mens innarbeidelsesvernet har den samme territoriale begrensning som selve innarbeidelsen til enhver tid har – det kan være rent lokalt, og det kan ha vekslende utstrekning.

Fordi vernet i kraft av registrering alltid må gjelde hele riket, utgjør likevel et merke som er bare lokalt innarbeidet – f.eks. i Drøbak – alltid registreringshindring for et forvekselbart merke. Det hender naturlig nok at slike forvekselbare merker blir registrert, fordi ingen som har befatning med registreringsaken vet om det lokalt innarbeidede merket. Etter den gjeldende varemerkelov kan registreringen da kjennes ugyldig – dette gjelder overalt hvor det har foreligget en registreringshindring. Vernet for lokalt innarbeidede merker er på denne bakgrunn betegnet som varemerkerettens «drivende miner», som kan volde ødeleggende skade for en registreringshaver som kan ha gjort betydelige innsatser for å gjøre sitt registrerte merke kjent. Varemerkeutredningen II har derfor i NOU 2001: 8 foreslått at en registrering ikke skal kunne kjennes ugyldig av den grunn at merket er egnet til å forveksles med et uregistrert varekjennetegn som er innarbeidet «bare i en mindre del av riket» (lovutkastets § 28 første ledd tredje punktum). Forvekselbarhet med et slikt kjennetegn skal etter forslaget fortsatt være *registreringshindrende*, men altså ikke ugyldighetsgrunn.

Nuno hadde registrert varemerket FINCAS TARRAGONA for tjenester i tilknytning til fast eiendom, og saksøkte eiendomsmekleren Franquet i Tarragona som brukte FINCAS TARRAGONA som kjennetegn for sin virksomhet. Franquet gjorde gjeldende at hans kjennetegn var et «well-known» «earlier trade mark», som han hadde brukt iallfall siden 1978, og krevde ugyldigkjennelse av Nunos registrering. Handelsrett nr. 3 i Barcelona pekte på at Franquet hadde brukt kjennetegnet bare i byen Tarragona og dens omland, slik at den relevante omsetningskrets ikke var hele Spania, og heller ikke noen betydelig del av landet, og ba opplyst om uttrykket «in a Member State» i direktivets art. 4(2)(d) dekket en situasjon der det området hvor merket var «well known» var begrenset til en by og dens omland. Domstolens svar var at artikkelen måtte forstås slik at «the earlier trade mark must be well known throughout the territory of the Member State of registration or in a substantial part of it».

Ved første øyekast kan løsningen synes å stå i klar strid med det som har vært ansett som sikker norsk varemerkerett, og i så fall er dommen slett ikke udramatisk. Norge er jo bundet til varemerkedirektivet, og det vil si direktivet slik EF-domstolen fortolker det. Det er på den

annen side ikke umiddelbart innlysende hva konsekvensene for norsk rett må bli. Domspremissene er knappe, og etterlater flere spørsmål. Det understrekes imidlertid i premiss 19 at tolkningen ikke er ment å gjøre inngrep i den frihet medlemsstatene har etter art. 4(4)(b), som bestemmer at medlemsstatene kan behandle uregistrerte kjennetegn som registreringshindre og ugyldighetsgrunner, eller etter art. 6(2), som begrenser et registrert varemerkes virkninger overfor innehavere av «an earlier right which only applies in a particular locality». Domstolen gir imidlertid ingen nærmere veiledning for hvorledes de nevnte bestemmelsene skal samordnes. I betraktning av at direktivet ikke har ment å «deprive the Member States of the right to continue to protect trade marks acquired through use» (fortalens fjerde betraktning), taler imidlertid mye for å gi art. 4(4)(b) en rommelig tolkning, slik at den tillater medlemsstatene å behandle også lokalt innarbeidede varemerker som grunnlag for registreringsnektelse og ugyldighet. Betydningen av EF-domstolens tolkning av art. 4(2)(d) blir i så fall denne: Hvis et varemerke er «well known throughout the territory of the Member State of registration or in a substantial part of it» skal det etter direktivet behandles som registreringshinder og ugyldighetsgrunn. Hvis et uregistrert varemerke ikke oppfyller disse strenge kravene, kan det behandles som registreringshinder og ugyldighetsgrunn. Om det faktisk skal behandles slik, avhenger etter art. 4(4)(b) fullt ut av innholdet av den nasjonale rett. Særregelen om lokalt vernede merker i art. 6(2) kan få betydning i tilfelle hvor nasjonal rett – i motsetning til i Norge – ikke behandler slike merker som registreringshindre og ugyldighetsgrunner, samt i tilfelle hvor den yngre søknad eller registrering ikke blir angrepet med rettslige midler. Bestemmelsen i art. 6(2) vil i så fall virke som en slags «forbennytelsesrett».

Det synes etter dette som om man fortsatt kan legge til grunn at lokalt innarbeidede merker likestilles med andre beskyttede varemerker etter norsk rett. Likeledes må man formentlig kunne opprettholde regelen i varemerkelovens § 14 første ledd nr. 7, om at registrering skal nektes dersom registreringssøkeren var vitende om at det eldre merket allerede var tatt i bruk (for varemerker som var tatt i bruk i utlandet, følger dette av direktivets art. 4(4)(g)).

Det skal for øvrig nevnes at det har sneket seg inn en feil i den engelske oversettelsen av dommen, der direktivets art. 4(4)(b) i premiss 19 gjengis med et innhold som på ett punkt gir det motsatte av direktivets regel.

Birger Stuevold Lassen og Are Stenvik

KJØPSRETT

Kjøp av fast eiendom – Høyesteretts dom 8. november 2007 (HR-2007-01874-A)

Høyesteretts dom 8. november 2007 gjelder kjøperens rett til å avvise overtakelse av leilighet pga. lekkasje som ble oppdaget ved overtakelsen. Som ledd i vurderingen

av dette måtte Høyesterett ta standpunkt til om lekkasjen utgjorde mangel etter avhl. § 3-9, herunder om lekkasjen oppfylte vesentlighetskriteriet i § 3-9 annet punktum. I den forbindelse vurderte Høyesterett også betydningen av at lekkasjen skrev seg fra sameiets fellesareal. I tillegg var det spørsmål om kjøperens hevingsrett pga. mangel og forsinket utbedring av denne, samt om selgerens krav på erstatning for kontraktsbrudd fra kjøperens side, herunder selgerens krav på renter på kjøpesummen.

Selgeren hadde overtatt leiligheten ny fra utbyggeren to-tre år før salget til kjøperne. Selv om boligen fortsatt var relativt ny ved salget til de nye kjøperne, ble den solgt «som den er», jfr. avhl. § 3-9. Saken er for så vidt en illustrasjon på at det er gått inflasjon i bruk av salgsklausulen «som den er», som ideelt sett bør reserveres for salg av eldre boliger med den usikkerhet dette kan medføre i forhold til slitasje og vedlikehold mv. Bruk av salgsklausulen «som den er» på en to-tre år gammel bolig var ikke et eget tema i saken. Høyesterett trakk likevel boligens alder inn i vurderingen av om vesentlighetsvilkåret i § 3-9 annet punktum var oppfylt, idet det ble lagt vekt på at kjøpet gjaldt en «nesten ny leilighet av høy standard» (avsnitt 47). Det var derfor grunn til å stille mindre krav til avvik før lovens vilkår om «vesentleg ringare stand» var oppfylt, jfr. nedenfor.

Kjøpesummen var avtalt til 6,2 millioner kroner. Det var i salgsdokumentasjonen opplyst om lekkasje, og at reparasjon av denne var i ferd med å avsluttes under opprinnelig utbyggers garanti. Reparasjonen skulle ifølge salgsoppgaven være avsluttet før ny kjøpers overtakelse av boligen. Da det på overtakelsen 25. april 2003 ble oppdaget fortsatt lekkasje, nektet kjøperne å overta boligen og å betale kjøpesummen. Selgeren opplyste kort tid senere at utbedring ville bli foretatt, under henvisning til at opprinnelig utbygger hadde akseptert å utbedre under garantien. Selgeren mente at kjøperne ikke hadde rett til å nekte overtakelse og å la være å betale kjøpesummen. Fagfolk som selgeren engasjerte, mente at det måtte gjøres omfattende utbedringsarbeider anslått til 500.000 kroner. Selgeren mente at utbedring kunne gjøres på en mindre omfattende og dermed rimeligere måte, og tilbød i slutten av juni kjøperne å holde tilbake 150.000 kroner inntil lekkasjen var utbedret. Kjøperne avslø dette. Da utbedring ennå ikke var foretatt i august måned, satte kjøperne i brev 19. august 2003 frist for utbedring til 1. september. Etter denne datoen ville de heve kjøpet. Da utbedring ennå ikke var utført, ble kjøpet hevet av kjøperne 2. september. Utbedring etter den metoden selgeren hadde valgt, var ferdig 12. september. Selgeren bestred kjøpernes rett til å heve, og foretok dekningsalg. Salgssummen i dekningsalget var 6.350.000,- kroner, altså 150.000 kroner mer enn kjøpesummen i kontrakten med kjøperne. Selgerne krevde erstatning av kjøperne for renter på kjøpesummen fra avtalt overtakelsesdato, utgifter til dekningsalget, fellesutgifter til sameiet samt juridisk bistand, med fradrag for den merpris som ble oppnådd i dekningsalget.

Det første og viktigste spørsmålet i saken var om kjøperne hadde rett til å nekte overtakelse og å holde tilbake hele kjøpesummen. En slik rett var i alle tilfelle betinget

av at lekkasjen utgjorde mangel. Siden boligen var solgt «som den er», måtte ett eller flere av vilkårene i avhl. § 3-9 være oppfylt. Spørsmålet var om selgeren hadde holdt tilbake opplysninger, slik at mangel fulgte av § 3-7, eller om eiendommen i alle tilfelle var i «vesentleg ringare stand enn kjøperen hadde grunn til å rekne med ut fra kjøpesummen og tilhøva elles». Høyesterett så det slik at selgeren ikke hadde forsømt sin opplysningsplikt etter § 3-7. Når det gjaldt vesentlighetsvurderingen, hadde selgeren for Høyesterett (i avsnitt 29) påpekt at utbedringskostnadene til slutt beløp seg til 200.000 kroner, og at dette utgjorde 3,23 % av kjøpesummen. Selgeren mente at dette i seg selv ikke kunne være vesentlig etter § 3-9. Til dette kom at lekkasjen var på bygningskroppen, som utgjorde fellesareal i sameiet, slik at utbedring var sameiets ansvar. Dessuten var lekkasjen omfattet av utbyggerens garantiansvar. Begge disse forholdene måtte etter selgerens oppfatning ha betydning for vesentlighetsvurderingen. Høyesterett erklærte seg (i avsnitt 46) enig med selgeren i at utbedringskostnader på 200.000 kroner utgjorde «et forholdsvis beskjedent beløp i forhold til kjøpesummen». Det måtte også tillegges betydning at det dreide seg om fellesareal og garantiarbeider (avsnitt 47). Når Høyesterett likevel konkluderte med at avviket var vesentlig, var det med den begrunnelse at saken gjaldt en «nesten ny leilighet av høy standard» (fortsettelse avsnitt 47). Vi ser altså at «som den er»-klausulen tillegges mindre vekt ved salg av relativt ny bolig, ved at det stilles små krav til avviket før vesentlighetskravet etter § 3-9 annet punktum er oppfylt.

Når det gjelder betydningen av at lekkasjen var på fellesareal i sameiet, viser Høyesterett (fortsettelse avsnitt 47) til en uttalelse i Rt. 2003 s. 387 avsnitt 29 om at mangelsvurderingen kan bli annerledes ved feil på fellesareal enn ved feil på selve bruksenheten, men at forskjellen vanligvis bare vil gjelde mangelens økonomiske omfang, ikke spørsmålet om feilen utgjør mangel. Til dette bemerker førstvoterende at det også for selve helhetsvurderingen etter § 3-9 annet punktum (vesentlighetsvurderingen) er et relevant moment at feilen gjelder fellesareal. Dette er en nyttig avklaring, selv om Høyesterett ikke gir noen nærmere anvisning om betydningen av dette momentet. Heller ikke gir Høyesteretts tilnærming til problemet – at feil på fellesareal kan ha betydning for vesentlighetsvurderingen etter § 3-9 annet punktum – noen veiledning for de (relativt sjeldne) tilfellene hvor boligen ikke selges «som den er», og hvor det derfor ikke skal foretas en vesentlighetsvurdering etter § 3-9.

Som nevnt ovenfor, var det momentet at feilen gjaldt fellesareal, ikke tilstrekkelig tungtveiende i denne saken (kjøp av nesten ny leilighet av høy standard) til at avviket kom under vesentlighetsterskelen i § 3-9 annet punktum.

Ved vurderingen av spørsmålet om rett til å nekte overtakelse, uttalte Høyesterett (i avsnitt 51) at regelen i bustadoppføringsl. § 15 tredje ledd ikke kunne gis tilsvarende anvendelse på avhendingslovens område. Ifølge denne bestemmelse kan overtakelse nektes dersom det foreligger mangel «som gjev rimeleg grunn til nektinga». Hensynene bak denne regelen, som gjelder forholdet mellom entreprenør og forbruker ved oppføring av ny

bolig, er ifølge Høyesterett andre enn de som gjorde seg gjeldende i saken som var til pådømmelse.

Høyesterett reiste deretter (i avsnitt 52) – kanskje noe overraskende – spørsmål om oversikten i avhl. § 4-8 over kjøperens rettigheter ved mangler er uttømmende, slik at en kjøper ikke kan nekte å overta (dvs. avvise overtakelse) pga. mangler, siden denne rettigheten ikke er nevnt i § 4-8. Det ble raskt slått fast at dette ikke kunne være en riktig forståelse av loven. Selv om premissene ikke er helt klare, synes Høyesterett å legge til grunn at en kjøper har rett til å nekte overtakelse i tilfeller hvor mangelen gir hevingsrett. Dette er ikke utdypet av Høyesterett i saken. Begrunnelsen må være at mangel som gir hevingsrett, gir kjøperen anledning til å holde tilbake hele kjøpesummen i medhold av § 4-15. Dette gjelder selv om selgeren har utbedringsrett etter § 4-10 og tilbyr utbedring i samsvar med lovens regler, idet betalingsplikt i slike tilfeller ikke oppstår før mangelen er tilstrekkelig utbedret, slik at den ikke lenger gir hevingsrett. Når selgeren har rett til å holde hele kjøpesummen tilbake, må han også ha rett til å nekte overtakelse.

Videre uttaler Høyesterett (fortsett i avsnitt 52) at rett til avvisning av overtakelse kan være aktuelt i tilfeller hvor utbedring av mangelen medfører at boligen ikke er beboelig i reparasjonsperioden. Avvisningsrett på dette grunnlag måtte ifølge Høyesterett likevel være forbeholdt de klare tilfellene, hvor det ville virke sterkt urimelig om kjøperen ikke skulle kunne avvise overtakelse. Utenom tilfeller hvor mangelen gir hevingsrett, synes etter dette kriteriet for avvisning å være strengere på avhendingslovens område («sterkt urimelig» å kreve at kjøperen skal overta) enn etter bustadoppføringsl. § 15 tredje ledd («rimeleg grunn» til å nekte overtakelse).

Vilkårene for avvisning var ikke oppfylt i saken. Mangelen var ikke vesentlig i forhold til § 4-13 om heving, idet vesentlighetskriteriet i § 4-13 er et annet og strengere enn i § 3-9 annet punktum. Leiligheten var videre fullt beboelig under reparasjonsarbeidene. Kjøpernes nektelse av overtakelse var dermed uberettiget (avsnitt 53).

Spørsmålet var så (i avsnitt 54) om kjøperne hadde rett til å heve avtalen 2. september 2003. Premissene for denne problemstillingen er ikke klare. Når kjøpernes nektelse av overtakelse og tilbakehold av hele kjøpesummen var uberettiget, synes problemstillingen å ha vært om forsinket reparasjon av lekkasjen i seg selv kunne gi grunnlag for heving. Dette ble besvart benektende, under henvisning til at arbeidet med å kartlegge og reparere lekkasjen nødvendigvis måtte ta tid, og at leiligheten var beboelig i denne tiden. Resonnementet kan tyde på at forsinket reparasjon kunne ha gitt hevingsrett under andre omstendigheter, selv om den opprinnelige nektelse av overtakelse var uberettiget.

Kjøpernes heving var etter dette uberettiget, og selgeren hadde krav på erstatning for kjøpernes kontraktsbrudd. Renter på kjøpesummen måtte beregnes med utgangspunkt i kjøpesummen minus 500.000 kroner, som sakkyndige engasjert av selgeren hadde anslått utbedringskostnadene til. Kjøperne ville ha hatt rett til å holde tilbake 500.000 kroner under henvisning til den sakkyn-

dige rapporten om omfanget av utbedringskostnadene. At det senere hadde vist seg at fullgod utbedring kunne gjøres på en annen og rimeligere måte, kunne ikke føre til at kjøpernes tilbakeholdsrett var begrenset tilsvarende.

Trygve Bergsåker

OBLIGASJONSRETT

Finansavtalelovens § 61 – Høyesteretts dom 5. desember 2007 (HR-2007-02047-A)

Finansavtaleloven § 61 (1) lyder: «Kausjonsavtalen må for å være bindende være inngått skriftlig og inneholde opplysninger om kausjonsbeløpets størrelse eller det høyeste beløp kausjonen skal sikre.» Det følger av § 2 (2) at bestemmelsen ikke kan fravikes til skade for kunden også der denne ikke er forbruker.

Tvisten hadde sin bakgrunn i nokså kompliserte transaksjoner i Thrane-Gruppen AS, som inntil 1997 var et familieeiet selskap med to søstre som hovedaksjonærer. Den ankende part AS Reinsfjell ble stiftet i 1983, i hovedsak for å forvalte de faste eiendommene i Thrane-Gruppen AS.

I 1997 besluttet søstrene Thrane å børsnotere selskapet, og familien Thrane solgte seg ned slik at de satt igjen med rundt 45 % av aksjene. Børsnoteringen svarte ikke til familiens forventninger, og i 1999 ønsket søstrene Thrane å kjøpe tilbake de øvrige aksjene og ta selskapet av børs. For dette formål ble Reinsfjell Holding AS stiftet. Familien Thranes aksjepost i Thrane-Gruppen AS ble overført holdingsselskapet, som også sto for tilbakekjøpet av de øvrige 55 % av aksjene.

Aksjekjøpet ble finansiert av en dansk avdeling av en tysk bank. Det ble i 1999 inngått en låneavtale mellom banken og Reinsfjell Holding AS om et lån på 161,2 mill norske kroner. Aksjene i Thrane-Gruppen ble stilt som pant for lånet. For å kunne betjene lånet var Reinsfjell Holding AS avhengig av overføringer fra Thrane-Gruppen AS. Holdingsselskapet hadde ingen andre inntektskilder. På grunn av svake resultater og anstrengt økonomi i Thrane-Gruppen ASA ble det høsten 2000 innledet forhandlinger mellom holdingsselskapet og banken om mulige lettelser i avdragsbetalingene. Partene kom til enighet om slik utsettelse mot at AS Reinsfjell stilte garanti på 15 mill kroner frem til lånesaldoen, som på dette tidspunkt var på 139,2 mill kroner, var nede i 119,2 mill. De nye vilkårene ble nedfelt i en tilleggsavtale undertegnet i april 2001.

Den økonomiske situasjonen i Thrane-Gruppen ASA var fortsatt vanskelig, og allerede høsten 2001 tok Reinsfjell Holding AS initiativ til nye reforhandlinger av lånet. Forhandlingene endte med at banken 21. desember 2001 sendte en telefaks med tilbud om en restruktureringspakke. De sentrale deler for de spørsmål Høyesterett hadde til behandling, lyder slik:

«Re. NOK 161,2 million Senior Secured Term Loan Agreement dated August 30th, 1999

We are pleased to present a summary of LB Kiel's pro-

posal for restructuring of the above Loan Agreement based on the most recent discussions:

Conditions of the restructuring package:

- Owners undertake to inject cash in the amount of NOK 20 million to Reinsfjell Holding AS before the end of first Quarter 2002;
- Reinsfjell AS to provide to LB Kiel an unconditional irrevocable guarantee covering 25 % of the outstanding loan to LB Kiel at all time. ...
- Completing the Factoring agreement for NOK 60 million ...
- Extraordinary repayment of the outstanding loan to LB Kiel of Nok 25 million, of which NOK 20 million to be paid in upon signing of the Factoring agreement, and the remaining NOK 5 million to be paid in on June 30th, 2002:

- ...
On its behalf LB Kiel agrees to extend the existing tenor of the loan by two and a half years and to introduce a new repayment schedule. The amended repayment schedule is as follows:

Date	Amount
3-apr-02	2.500
3-nov-02	2.400
3-apr-03	4.000
3-nov-03	4.000
2-apr-04	4.500
3-nov-04	4.500
3-apr-05	7.000
3-nov-05	7.000
3-apr-06	8.000
3-nov-06	8.000
3-apr-07	8.500
3-okt-07	8.500
3-apr-08	9.500
3-okt-08	9.500
3-apr-09	10.600
3-okt-09	10.600

... (The schedule above does not include the NOK 20 million + NOK 5 million extraordinary repayment of the Loan in the first half of 2002).

...»

Banken gikk således med på en ny nedbetalingsplan. Som motytelse var det bl.a. en betingelse av AS Reinsfjell stilte garanti for 25 % av lånesaldoen til enhver tid. Det er denne garantien som tvisten for Høyesterett omhandlet.

Dokumentet fra banken ble samme dag underskrevet på vegne av både Reinsfjell Holding AS og AS Reinsfjell og sendt pr. telefaks tilbake til banken. Partene for Høyesterett var enige om at det på basis av det som er avtalt den 21. desember 2001, skulle settes opp en ny låneavtale – ikke bare et tillegg. Det ble utarbeidet flere utkast til avtale, men noen avtale ble ikke underskrevet.

Thrane-Gruppen ASA hadde fortsatt dårlige resultater og en anstrengt likviditet. Overføringene til Reinsfjell Holding AS ble etter hvert stanset. Det førte til at banken erklærte at lånet var misligholdt og at den anså hele lånet som forfalt. I oktober 2002 gjorde banken garantiansvar gjeldende overfor AS Reinsfjell. Kravet ble bestridt.

AS Reinsfjells hovedanførsel for Høyesterett var at bestemmelsen i finansavtaleloven § 61 (1) måtte forstås slik at det må inntas et maksimumsbeløp – en bestemt sum – i selve garantien. Dersom det skulle kunne godtas at kausjonens omfang fastsettes indirekte med en prosentangivelse, må kausjonsavtalen under enhver omstendighet inneholde opplysninger om alle faktorer som er nødvendige for å beregne kausjonistens beløpsmessige omfang. I tillegg måtte det kreves at det beløp som følger av den beregning kausjonsavtalen gir anvisning på, utgjør det beløp som partene faktisk har avtalt skal være kausjonens omfang eller maksimalansvar. Telefaksen den 21. desember 2001 oppfylte etter kausjonistens oppfatning ikke gyldighetskravet i finansavtalelovens § 61, fordi den ikke inneholdt noen beløpsbegrensning; en slik begrensning heller ikke er avtalt med kausjonisten. Telefaksen anga som nevnt bare at kausjonen skal gjelde 25 % av «the outstanding loan to LB Kiel [banken]» og hadde etter kausjonistens oppfatning ikke opplysning som gjorde det mulig indirekte å beregne kausjonens beløpsmessige omfang.

Kausjonisten AS Reinsfjell fikk ikke medhold i Høyesterett. Førstvoterende i en enstemmig domstol tok utgangspunkt i ordlyden i finansavtaleloven § 61 (1) og uttalte:

«Bestemmelsen må ses i sammenheng med § 59 første ledd bokstav c, hvor det heter at finansinstitusjonen før det blir inngått avtale om kausjon med en forbruker, skriftlig skal opplyse kausjonisten om blant annet kausjonskravets størrelse eller det høyeste beløp som kausjonen skal sikre, og § 61 andre ledd, som viser til denne bestemmelsen. Siden formuleringen er den samme i de to bestemmelser, har uttalelser i forarbeidene av betydning for forståelsen av de aktuelle begreper i § 59 første ledd bokstav c også betydning for tolkningen av § 61 første ledd.» (Avsnitt 36)

Førstvoterende fortsatte: «Jeg forstår § 61 første ledd slik at begge de alternative innholds krav gjelder kausjonens omfang og størrelse, jf. Også NOU 1994: 19 side 177. Alternativet «kausjonsbeløpets størrelse» sikter til et bestemt angitt maksimumsbeløp, mens alternativet «det høyeste beløp kausjonen skal sikre» sikter til et beløpsmessig maksimum angitt ved et øvre tak, for eksempel formulert ved at kausjonen skal sikre inntil én million kroner. Som uttalt i Ot.prp. nr. 41 (1998–1999) side 74, har begge alternativer materielt sett det samme innhold. Formuleringen «kausjonsbeløpets størrelse» passer best der kausjonen gjelder fremtidig gjeld av ubestemt størrelse eller varierende gjeld. Det følger av dette at kausjonsbeløpet kan settes høyere enn det partene tenker seg kan bli aktuelt.» (Avsnitt 38).

Førstvoterende gikk så nærmere inn på forarbeidene: «I proposisjonen side 74 heter det blant annet:

«Det følger videre av utkastet § 59 første ledd at slike opplysninger må tas inn i kausjonsavtalen for at denne skal være gyldig. Den formuleringen som er valgt, er langt på vei samsvarende med panteloven § 1-4 første ledd. De to alternativene har materielt sett det samme innhold. I begge tilfellene skal det angis en bestemt sum i penger. ...

Det er reist spørsmål om ikke angivelsen av kausjonskravets størrelse eller det høyeste beløp som kausjonskravet skal sikre, også bør omfatte et ansvar for renter og andre kostnader i hovedforholdet der det er avtalt at kausjonisten skal ha ansvar også for slike krav. Departementet er enig i at dette kan føre til økt forutberegnelighet for kausjonisten i den forstand at han alltid vil kunne forholde seg til en beløpsgrense som er et tak for hans maksimale ansvar. Faren ved en slik ordning er at institusjonene vil kreve at beløpsgrensen settes kunstig høyt for å være på den sikre siden der ansvaret også skal omfatte renter og kostnader. I den grad dette blir tilfellet, vil beløpsgrensen gi begrenset veiledning i forhold til hva det sannsynlige ansvaret vil bli. Den reelle forutberegneligheten for kausjonisten kan derfor bli dårligere enn etter forslaget fra kommisjonen. På bakgrunn av dette mener departementet at kravet til angivelse av en beløpsgrense bare bør knytte seg til hovedstolen.» (Avsnitt 41)

Etter på denne måten å ha gjennomgått lovbestemmelsens forhistorie, konkluderte førstvoterende på denne måte: «Det var altså sentralt for lovgiverne å hindre at kausjonisten blir ansvarlig for mer enn det lån som skal sikres, og å hindre avtaler mellom långiver og låntaker som øker kausjonsansvaret. Kausjonen kan derfor ikke gjelde et ubestemt eller ubegrenset beløp; omfanget må være konkret angitt. (Avsnitt 42)

Ordlyden i § 61 første ledd bruker formuleringen «kausjonsbeløpets størrelse», og av det jeg har sitert fra proposisjonen går det frem at det skal angis en bestemt sum i penger. Et sentralt spørsmål i den foreliggende sak er om dette utelukker enhver form for prosentangivelse av kausjonsansvaret. (Avsnitt 43)

Selv om formuleringene i ordlyd og forarbeider kan tale for en slik forståelse, kan loven etter mitt syn ikke forstås så strengt. Lite tyder på at lovgiverne har hatt denne situasjonen i tankene. Dersom kausjonsansvarets størrelse uansett lar seg utlede av kausjonsavtalen tilsier ikke formålet med innholdskravet at kausjonsavtalen skal være ugyldig.» (Avsnitt 44)

Det avgjørende i forhold til finansavtalelovens § 61 (1) skal altså være hvorvidt kausjonsansvarets størrelse lar seg utlede av selve den skriftlige kausjonsavtalen. I premiss 45 understreker førstvoterende: «Derimot må det være et krav at kausjonsbeløpets størrelse lar seg beregne ut fra det som står i kausjonsavtalen alene. Det er ikke tilstrekkelig at maksimum kan beregnes ved at man henter opplysninger fra dokumenter utenfor kausjonsavtalen. Det kan heller ikke være tilstrekkelig at kausjonisten muntlig er informert om beløpet eller på annen måte har oversikt over lånets størrelse, for eksempel på grunn av nærhet mellom låntaker og kausjonist.»

Etter slik å ha fastslått hva det ligger i gyldighetsbestemmelsen i § 61 (1), gikk førstvoterende over på den konkrete rettsanvendelse og konkluderte slik: «Når de ulike punkter i kausjonsavtalen ses i sammenheng, kan man ... uten store vansker beregne at kausjonsansvaret var på 33,55 millioner kroner på avtaletidspunktet. Kausjonsavtalen har dermed fullstendige opplysninger om kausjonsbeløpets størrelse.» (Avsnitt 49)

Høyesteretts praktisering av finansavtalelovens bestem-

melser, kan neppe sies å være utpreget konsekvent. Rt. 2006 s. 1 bygger på en meget streng forståelse av loven. Høyesterett kom her til at tre personer med kontroll over 83 % av aksjene i et selskap som kjøpte ombygde varebiler, og hadde stilt selvskyldnerkausjon overfor firmaet som finansierte bilkjøpene, falt inn under forbrukerbegrepet i finansavtaleloven § 57. Den nylig avsatte dom vitner om en mer pragmatisk forståelse av loven som jeg i hvert fall selv er enig i. Det ville være formalistisk å underkjenne en kausjon i det foreliggende tilfelle.

Den lovforståelse dommen bygger på, må være rimelig klar også i de forbrukerforhold som har likhetstrekk med Rt. 2006 s. 1; når de dominerende eiere kausjonerer for sitt eget selskap, er det vanskelig å se at ikke informasjonskravet er tilfredsstillt når forholdene er slik som i Thrane-dommen. Mer usikker er nok løsningen der en egentlig forbruker tegner kausjon og omfanget av heftelsen fremgår på en så indirekte måte som i Thrane-saken. Selv om § 61 forutsetter likebehandling både av forbrukerkausjoner og kausjoner utenfor forbrukerforhold, er det ikke opplagt at dette kan opprettholdes. Etter min mening vil en ordinær forbruker ha krav på en tydeligere informasjon.

Viggo Hagstrøm

Forståelsen av den absolutte reklamasjonsfrist i forbrukerkjøpsloven § 27 annet ledd – Høyesteretts dom 21. september 2007 (HR-2007-01592-A)

Mobiltelefoner kan avføde så meget. Nå også en høyesterettsdom, som fastlegger forståelsen av den absolutte reklamasjonsfrist i forbrukerkjøpslovens § 27 2. ledd. Bestemmelsen lyder: «Reklamasjon må senest skje to år etter at forbrukeren overtok tingen. Dersom tingen eller deler av den ved vanlig bruk er ment å vare vesentlig lengre, er fristen for å reklamere fem år.» Tvisten gjaldt femårsfristen og hva det ligger i lovens uttrykk at tingen ved vanlig bruk er ment å vare vesentlig lengre.

Saken ble ført som en prinsippsak mellom Stiftelsen Elektronikkbransjen og HELP Forsikring AS som hadde overtatt forbrukerens krav.

Fra Stiftelsen Elektronikkbransjens side ble det vesentlig anført at forbrukerkjøpslovens § 27 2. ledd 2. pkt. må forstås slik at kun produkter som er ment å vare mer enn fem år, omfattes av reklamasjonsfristen på fem år. Det ble særlig her vist til uttalelser fra komiteens flertall under forbrukerkjøpslovens behandling i Stortinget. Videre ble det hevdet at om man ikke fulgte uttalelsen fra stortingskomiteens flertall, måtte departementets uttalelser i Ot.prp. nr. 44 (2001–2002) side 182 om at femårsfristen må gjelde for en vare som er ment å vare for «om lag fire år», likevel tilsi at reklamasjonsfristen for en mobiltelefon bare er to år. Det ble endelig vist til at det ved anvendelse av loven måtte ses hen til mobiltelefonenes reelle varighet. Utskiftingstakten viser at mobiltelefoner i dag er blitt en ren forbruksvare, slik at mobiltelefonens reelle varighet er ca. to år.

Førstvoterende i en enstemmig Høyesterett fremholdt at «Spørsmålet om hvor lenge en mobiltelefon er ment å vare vil kunne bli besvart forskjellig alt etter hvordan

varigheten nærmere defineres. På den ene siden kan varigheten vurderes ut fra en rent teknisk synsvinkel, det vil si hvor lenge en mobiltelefon teknisk sett vil fungere i samsvar med forutsetningene for kjøpet. En slik varighet behøver imidlertid ikke være i samsvar med den tid forbrukere flest beholder en mobiltelefon før den skiftes ut.» (Avsnitt 28)

Førstvoterende fremholdt videre: «Lovens ordlyd gir ingen klar løsning på om utgangspunktet skal tas i den faktiske utskiftingstakt eller i den tekniske levetid. Derimot inneholder forarbeidene uttalelser av betydning. Av Ot.prp. nr. 44 (2001–2002) side 181 fremgår at avgjørelsen av hvor lenge salgsgjenstanden er «ment å vare», i prinsippet må bero på en vurdering som ligger nær opp til de krav til varens egenskaper som følger av forbrukerkjøpsloven § 15 annet ledd bokstav b.» (Avsnitt 29) Førstvoterende konkluderte så med at det må tas utgangspunkt «i forbrukerens forventning om varens tekniske holdbarhet ved normal bruk av tingen. Det må derfor som hovedregel ses bort fra utskiftninger som skyldes svingninger i moten, nye tekniske funksjoner osv. Dette innebærer at den faktiske utskiftingstakten ikke kan være retningsgivende for hvor lenge en mobiltelefon er «ment å vare.»» (Avsnitt 31)

For den fortsatte vurdering tok førstvoterende utgangspunkt i de såkalte Mobilvettregler. Dette er et informasjonsskriv som er utarbeidet av stiftelsen Elektronikkbransjen og som blir utlevert til forbrukere ved kjøp av mobiltelefoner. Innledningsvis i skrevet heter det: «En mobiltelefon er et avansert elektronisk produkt med stor funksjonalitet. Mobiltelefonen benyttes som et daglig verktøy, og det vil derfor kunne forventes en viss grad av ytre påkjenning og slitasje. Normal levetid vil være 3 til 4 år.» Førstvoterende kom derfor til «at normal levetid for mobiltelefoner er tre til fire år, slik bransjen selv opplyser i Mobilvettreglene. Jeg legger i denne forbindelse vekt på at dette er den informasjon kunden får ved kjøpet, og som derfor i betydelig grad må antas å påvirke forbrukerens forventning om produktets holdbarhet.» (Avsnitt 36)

Deretter gikk førstvoterende over til sakens andre hovedspørsmål, nemlig om den tid en mobiltelefon er ment å vare, må betraktes som «vesentlig lengre» enn to år. Under stortingsbehandlingen falt det noen uklare uttalelser fra stortingskomiteen. I Innst. O. nr. 69 (2001–2002) side 15 sies det bl.a.: «Flertallet mener at denne paragrafen gir en ubalanse i forholdet mellom forbruker og selger. Slik lovteksten er utformet kan den tolkes som om forbrukeren kan reklamere for en vare etter 5 år dersom forventet levetid er 3 til 4 år. Et slik resultat vil etter flertallets syn være urimelig. Etter flertallets syn må reklamasjonsfristen på 5 år gjelde gjenstander som har en beregnet levetid på 5 år og mer.» (Avsnitt 39)

Førstvoterende uttalte diplomatisk: «Det står for meg som noe uklart hva komiteen egentlig har ment. Dersom meningen har vært å gi uttrykk for en klar regel om en minimum holdbarhetstid for varen på fem år som vilkår for at reklamasjonsfristen på fem år skal komme til anvendelse, hadde det vært å forvente at dette var kommet til uttrykk i bestemmelsen. Isteden gir komiteen

uttrykk for at den ønsker en videreføring av dagens lovgivning og den nøyer seg om å be departementet å vurdere det påpekte forhold.» Det påpekes videre at komiteens uttalelser hadde vært kritisert i teorien både av Erling Selvig og undertegnede, idet vi begge mente at komiteen her blandet sammen ulike spørsmål. Som konklusjon sa førstvoterende: «Jeg finner etter dette ikke å kunne legge særlig vekt på komiteens uttalelse. Når lovens uttrykk «vesentlig lengre» enn to år skal fastlegges, må derfor departementets uttalelse om at det som utgangspunkt vil gjelde en fem års reklamasjonsfrist for en vare som er ment å vare «om lag fire år» stå sentralt. En slik tidsangivelse er også godt forenlig med lovens ordlyd.» (Avsnitt 43)

Førstvoterende konkluderte deretter: «Jeg er kommet til at en varighet på tre til fire år for mobiltelefoner vil tilfredsstillende lovens krav om en varighet «vesentlig lengre enn to år». Når departementet antar at fire år er tilstrekkelig til at vesentlighetskravet er oppfylt, er dette ikke angitt som noen nedre grense.» (Avsnitt 44)

Det er vanskelig å være uenig med Høyesteretts dom. Rettspolitisk er det gledelig at tvister av denne type kan bringes frem for landets øverste domstol, tvistegjenstanden til tross. For forbrukere flest er den rettsavklaring som her er kommet, formodentlig av betydelig verdi.

Viggo Hagstrøm

TINGSRETT

Tradisjonell fallerstatning – for fall? – Høyesteretts dom 17. januar 2008 (HR-2008-00087-A)

Ved ekspropriasjon av fallrettigheter har det ved verdsettelsen i lang tid vært benyttet en såkalt naturhestekraftmetode – i så lang tid at enkelte endog har talt om sedvanerett. Metoden er beskrevet slik i Rt. 1997 s. 1594: «Utgangspunktet etter ekspropriasjonsloven § 5 er at erstatningen skal fastsettes på grunnlag av det som det må regnes med at vanlige kjøpere ville gi for eiendommen ved frivillig salg, blant annet ut fra påregnelig utnyttning. Ved fallrettigheter gir imidlertid dette ofte liten veiledning, og verdien av fallrettigheter har tradisjonelt vært fastsatt med grunnlag i antall naturhestekrefter i fallet, som så multipliseres med en pris pr enhet. Enhetsprisen fastsettes etter en total vurdering der blant annet omkostninger med utbygging, fallets beliggenhet og prisene for andre fall inngår. Antall naturhestekrefter beregnes etter formelen naturhestekrefter = $13,33 \times Q_{\text{reg}} \times H_{\text{br}}$, der Q_{reg} angir den regulerte vannføringen og H_{br} høyden i fallet. Partene i saken synes å være enige om at man skal ta utgangspunkt i denne beregningsmåten, og jeg ser ikke grunn til å redegjøre nærmere for de beregningene som er foretatt i saken.»

Et annet særtrekk ved erstatning for fallrettigheter har vært at det til erstatningsbeløpene legges 25 %. Dette er en gammel regel, som under betydelig tvil ble opprettholdt i vannressursloven av 2000, jf. loven § 51.

I saken som ble avgjort ved Høyesteretts dom av

17. januar i år, hevdet grunneiersiden at hvor det er påregnelig med separat utbygging og fallrettighetene derfor kunne vært solgt eller leiet bort, gir naturhestekraftmetoden ikke full erstatning ettersom den ikke måler den utnyttbare vannmengden i fallet.

Høyesterett var enig i at den tradisjonelle metoden ikke lenger er egnet som utmålingsprinsipp der det er påregnelig med separat utbygging – men med den reservasjon at det ikke ble tatt standpunkt til om metoden «er anvendelig ved andre typer fallrettigheter» (avsnitt 81).

Spørsmålet blir dermed hvorledes erstatningen nå skal fastsettes.

Det prinsipp lagmannsretten hadde lagt til grunn, var at kjøpesummen for fallrettigheten ble beregnet som en andel av differansen mellom akseptabel utbyggingskostnad og aktuell forventet utbyggingskostnad for kraftverket, hvor sistnevnte kostnad ble satt lik den faktiske utbyggingskostnad på 1,70 kroner (eksklusive fallrett). Denne differansen kunne – ifølge flertallet i lagmannsretten – sies å representere verdien av selve fallretten, som partene kunne forhandle om.

Om dette sa Høyesterett: «Lagmannsrettens verdsettelse er i overveiende grad basert på en teoretisk modell, uten referanse til konkrete, sammenlignbare kontrakter. Dermed blir metoden lite etterprøvbare. Jeg kan ikke se at en slik fremgangsmåte er i samsvar med ekspropriasjonsloven § 5. Lagmannsretten skulle med utgangspunkt i Uleberg-fallet ha funnet frem til sammenligningskontrakter for salg eller leie, og eventuelt korrigert prisene slik at man fikk sammenlignbare forhold. Jeg ser ikke bort fra at den beregningsmetoden som lagmannsretten har benyttet, kan være et nyttig supplement i en slik vurdering, men som eneste vurderingsmetode tilfredsstillende etter mitt syn ikke lovens krav.»

Om tillegget på 25 % sa Høyesterett at det ikke kan sees bort fra at et «tillegg på 25 % til erstatninger som beregnes ut fra salgsværdien på fallrettigheter i et fritt marked, i noen tilfeller kan medføre at en uforholdsmessig stor del av verdiskapningen kommer grunneieren til gode». Men lovens regel (vannressursl. § 51) er klar (avsnitt 96).

Det som nå er referert er imidlertid *obiter dicta*, og førte ikke til så stor glede for de konkrete grunneierinteresser.

Saken dreide seg nemlig om følgende:

Fallene ble kjøpt i 1968, skjøte ble tinglyst samme høst og en del av kjøpesummen ble betalt. Det var avtalt at den endelige kjøpesum skulle fastsettes «ved rettslig skjønn når fallet bygges ut». Utbyggingen begynte i 2004, skjønn ble begjært i 2005 og kraftverket var i drift sommeren 2006.

Tingretten, såvel som lagmannsretten, kom til at prisnivået på utbyggingstiden skulle legges til grunn. Men dette var ikke Høyesterett enig i.

Dette reiste et spørsmål om Høyesteretts kompetanse, jf. skjønnsl. § 38 som ved anke over skjønn gir Høyesterett kompetanse med hensyn til saksbehandling og rettsanvendelse. Noe overraskende for undertegnede fastslo Høyesterett at bestemmelsen av tidspunktet for beregning av erstatningen hører under rettsanvendelsen. Dette

begrunnes med henvisning til tre avgjørelser vedrørende tomtefeste – alle knyttet til forståelsen av tomtefestel. § 15 (avsnitt 60). Av disse nøyer jeg meg med å nevne Rt. 2006 s. 1547 (især avsnitt 47 som det vises til i fall-saken). Her dreide det seg om tolkning av avtale om regulering av festeavgift, men i tomtefestel. § 15 har lovgiver lagt inn særlige, tvingende krav til slike avtaler – og dermed var det påkrevet for Høyesterett å ta standpunkt til om de underordnede instanser hadde tolket bevisbyrdekravet i § 15 riktig. I fall-saken var det derimot tale om «ren» avtaletolkning, uten noen berøringsflate med tvingende regler. Det er i alle fall ikke anført at ekspropriasjonsloven som her ble brukt vedrørende utmålingen, har regler som gjør at partene ikke fritt kan fastlegge verdsettelsestidspunktet innen de rammer det her var tale om.

Ved den konkrete avtaletolkning – som det ikke skal redegjøres nærmere for her – kom Høyesterett under tvil til at det ikke var «tilstrekkelige holdepunkter for å fravike det alminnelige utgangspunkt» (avsnitt 71) – og det alminnelige utgangspunkt er at tidspunktet for avtaleinngåelsen er avgjørende (avsnitt 70).

Verdsettelsen ble således bundet til 1968. Skjønnen ble derfor opphevet, og ny verdsettelse må skje på basis av «hvilken salgsverdi fallrettigheten hadde i 1968, og prisen skal utmåles per naturhestekraft basert på den utbyggingen som har skjedd» – med tillegg av 25 % (avsnitt 74). At man her må bruke naturhestekraftmetoden, følger at «dette var den eneste kjente og benyttede metoden ved verdsettelse av fallrettigheter den gang» (avsnitt 62).

Thor Falkanger

Tomtefeste

«Tvillaust»-kravet – Høyesteretts to dommer av 3. desember 2007 (HR-2007-02021-A og HR-2007-02022-A)

Tomtefesteloven av 20. desember 1996 nr. 106 § 15 har regler om regulering av festeavgift. Ved feste av tomt for bolig eller fritidshus er *hovedregelen* i første ledd at hver av partene kan kreve regulering i samsvar med endringen i pengeverdien, dvs. i samsvar med endringer i konsumprisindeksen (syvende ledd). Avtalefriheten er liten: Tidsrommet mellom hver regulering kan fastsettes i avtale – likevel slik at regulering ikke kan skje oftere enn hvert år (femte ledd). Videre kan det avtales at endring ikke skal foretas, eller at en endring skal være mindre enn det som følger av konsumprisindeksendringen. Forutsetningen for at det ikke skal skje noen endring overhodet, er at dette «tvillaust» er avtalt; for regulering i en lavere takt enn det konsumsprisindeksen tilsier, gjelder de vanlige avtalerettslige krav.

For festeavtaler inngått før 1. januar 2002 er det særregler i annet ledd vedrørende *første regulering* som skjer fra 1. januar 2002 eller senere, og det er disse regler det stod om i de to dommene av 3. desember 2007. Her gjengis bare nr. 2 om det såkalte «engangsloftet»: «Bortfestaren kan krevje avgifta regulert i samsvar med det som tvillaust er avtalt. Men er avtala inngått 26. mai 1983 eller

før, kan bortfestaren likevel ikkje krevje avgifta regulert meir enn til eit høgstebeløp om året for kvar dekar tomt eller til det beløpet som regulering i samsvar med pengeverdien ville gje. Høgstebeløpet etter andre punktum er kr 9.000 justert ved kvart årsskifte etter 1. januar 2002 i samsvar med endringa i pengeverdien. Dette høgstebeløpet gjeld òg der tomta er mindre enn eitt dekar.»

Høyesterett har to ganger tidligare tatt standpunkt til hva som ligger i «tvillaust»-kravet i første punktum.

I Falkum-saken, Rt. 2005 s. 1201, stod tvisten om forståelsen av denne klausul: «Etter hvert 5. år kan hver av partene forlange leien regulert under hensyn til endringer i rentenivået eller i eiendommens verdi som ikke skyldes festeren. Hvis partene ikke blir enige om reguleringen treffes avgjørelsen ved voldgift.»

Høyesterett la til grunn at «tvillaust»-kravet også gjaldt «hva som er avtalt», og fant at det her var avtalt annen regulering, og videre at det var klart hvorledes regulering skulle skje: De to reguleringselementene – rentenivået og eiendommens verdi – er «velkjente og helt ordinære størrelser ved første gangs fastsettelse av en festeavgift. De samme elementene hører naturlig hjemme ved senere revisjoner, hver for seg eller i kombinasjon» (avsnitt 29).

I Hvaler-saken (Kjerringholmen), Rt. 2006 s. 1547, lød reguleringsklausulen: «Partene har rett til å kreve avgiften regulert hvert 10. år. Kommer enighet ikke istand, fastsettes avgiften ved skjønn.»

Under dissens 3-2 kom Høyesterett her til at «tvillaust»-kravet ikke var tilfredsstillt.

Talsmannen for flertallet presenterte problemet slik: Har partene ved å benytte uttrykket «skjønn» – uten at det knytter seg rimelig tvil til tolkningen – bestemt at avgiften skal reguleres på grunnlag av tomteverdi? I et «lovomt rom» kunne dette kanskje vært besvart bekrefte gjennom utfylling av avtalen, men her stiller § 15 et strengere krav som ikke kan ansees innfridd, heller ikke når det tas hensyn til partenes adferd etter at avtalen ble inngått (avsnitt 50).

Mindretallet hadde ut fra tilblivelsesprosessen et annet syn på beviskravet: «Beviskravets styrke indikeres ved det kriterium som er benyttet, men det er klart at beviskravet ikke er så strengt at det nærmest vil innebære et krav om skriftlig avtale. Reguleringsadgangen gjelder helt uavhengig av tilblivelsesmåte for den aktuelle feste-kontrakt. Det gjelder fri bevisbedømmelse ved vurderingen av hva som er avtalt mellom partene» (avsnitt 79).

Etter en drøftelse knyttet til den foreliggende tvist, konkluderes det med: «Når argumentene av mer overordnet karakter, sammenholdes med partenes og andres praktisering av den aktuelle reguleringsklausul, finner jeg det «tvillaust» at partene må anses å ha avtalt at regulering av festeavgiften kan skje på grunnlag av en markedsmessig avkastning av tomteverdien» (avsnitt 101)

Og så kommer vi til de to dommer av 3. desember 2007 – én enstemmig, den annen med dissenser.

Den enstemmige dom – Risør-dommen – gjaldt et hyttefelt, der feste-kontrakter med utløp 31. desember 1999/2000 kunne forlenges for 20 år ad gangen etter krav fra festeren. Og forlengelseskrav ble fremsatt. Festeav-

giften var indeksregulert «i samsvar med prosentvis endring i konsumprisindeksen», men ved forlengelse kunne grunneieren kreve «full revisjon av festeavgiften etter prisnivået i distriktet».

De to avgjørelser fra 2005 og 2006 gjennomgås. Det konkluderes med at det etter kontraktene er «tvillaust» at regulering skal skje etter andre kriterier enn konsumprisindeksen (avsnitt 45). Også når det gjelder reguleringsmåten, finner Høyesterett at det ikke er «rimelig tvil om at det med «prisinivået» i feste-kontrakten er ment prisnivået på tomter i distriktet. Denne forståelsen har også tilstrekkelig forankring i de avtalerettslige disposisjoner til å oppfylle vilkåret i § 15 annet ledd nr. 2» (avsnitt 51).

Her var det en særlig komplikasjon ved at reguleringskravet var fremsatt før tomtefesteloven av 1996 trådte i kraft. Var man dermed utenfor «tvillaust»-kravet? Høyesterett kom (i motsetning til lagmannsretten) til at den tidligere prisregulering måtte føre til at betingelsene i § 15 «for å benytte et annet reguleringskriterium enn endring i konsumprisindeksen også må være til stede for at en festeavgift som før lovens ikrafttreden er blitt fastsatt på annet grunnlag, skal kunne gjøres gjeldende etter lovens ikrafttreden» (avsnitt 40). Tomtefestel. § 15 kom således til anvendelse.

Den annen dom av 3. desember 2007 – Bøyve-saken – gjaldt 25 festeavtaler inngått i tidsrommet 1967–1975. Kontraktens reguleringsbestemmelse lød: «Ved forlengelse av festetiden etter pkt. 1, kan eieren kreve full revisjon av festeavgiften opp til prisnivået ved hver forlengelse. Festeavgiften kan av eier eller leier kreves regulert hvert 5. år. Første gang innen 5 år etter kontraktens underskrift. Reguleringen skjer i overensstemmelse med vanlige festeavgifter i omegnen, basisår 19 ... Hvis enighet ikke oppnås, blir leien fastsatt av en skjønnsnemnd oppnevnt av sorenskriveren i Larvik, og bestående av 3 uhildede menn.»

Her kom førstvoterende under noen tvil – med tilslutning av annenvoterende – til at det ikke er «tvillaust» at regulering i henhold til annet enn prisindeksen er avtalt. Han finner at den foreliggende klausul skiller seg ad fra dem som var i de tre dommer nevnt ovenfor. Den ulike formulering om regulering i festetiden og ved forlengelse skaper uklarhet. Man kan ikke «uten videre slutte at regulering ved forlengelse skal skje på grunnlag av tomteverdi» (avsnitt 36). I tillegg til at formuleringene av reguleringsbestemmelsen «i seg selv er uklare», henviser han til at kontrakter benyttet før 1967–1975 hadde klare bestemmelser om «prisinivå ved salg» (avsnitt 39).

De tre øvrige var ikke enige. Tredjevoterende uttrykte det slik: «Jeg viser til at formuleringen av bestemmelsen er så godt som identisk med den ene av de to formuleringene som i [Risør-saken] er funnet «tvillaust» å inneholde en slik regel [om regulering etter tomteverdi]. Jeg finner ikke at ulikheten i formuleringen av bestemmelsen som gjelder de femårige reguleringsbestemmelsene innenfor kontraktstiden, tilsier at konklusjonen med hensyn til om «tvillaust»-vilkåret er oppfylt, blir forskjellig i de to sakene.»

I saken var det også et annet vesentlig spørsmål, som førstvoterende tok standpunkt til, nemlig om oppregule-

ring var avskåret ved at det «etter 1. januar 2002 – innenfor den opprinnelig avtalte festetid – har vært krevd oppregulering på grunnlag av konsumprisindeksen» (avsnitt 42). I mai 2002 var det nemlig sendt varsel om regulering, der det ble sagt at grunneieren ville vente med å regulere «etter kontraktens bestemmelser» til neste år: «Årets regulering blir således den siste basert på prisindeks.»

Førstvoterendes konklusjon – basert på ordlyd og forarbeider – er «at § 15 andre ledd må forstås slik at enhver regulering av festeavgiften etter 1. januar 2002 avskjærer adgangen til fremtidig oppregulering til tomteverdinivå. Dette må gjelde selv om bortfesteren ved den første regulering etter 1. januar 2002 ikke hadde adgang til å kreve oppregulering med mer enn det som følger av konsumprisindeksen» (avsnitt 46).

Dette syn delte ikke annenvoterende, mens de øvrige tre dommere gav sin tilslutning.

Thor Falkanger

Odelsloven av 1974 – overgangsproblemer – Høyesteretts dom 20. november 2007 (HR-2007-01947-A)

Da odelsloven av 1974 trådte i kraft 1. januar 1975, ble den tradisjonsrike og hyppig omprosederde odelslov av 1821 avløst – men ikke endelig stedt til hvile. Det fantes overgangsregler – ikke minst av hensyn til endringen fra mannsfavorisering til likestilling mellom kjønnene. Disse regler er fortsatt av aktuell betydning etter mer enn 30 år, og kanskje like overraskende: De volder fortsatt tolkningsproblemer slik som den ovenfor angitte avgjørelse viser. Bakgrunnen var her følgende:

Far – som i aldersrekkefølge hadde tre barn: Johanne (f. 1931), Kristen (f. 1933) og Olav (f. 1940) – overdrog i 1971 odelseiendommen til Olav. I forbindelse med et skilsmisseoppgjør tilbakeførte Olav eiendommen til far i 1990. Da far døde i 1992, ble eiendommen overført til hans tre barn. Det oppstod et tingsrettslig sameie mellom dem, som i 2004 ble oppløst ved tvangssalg i medhold av sameiel. § 15. Kjøperen var Johanne, og mot henne anla så Olavs datter Ellen Marie (f. 1974) odelsløsningssak.

Dette gav foranledning til en rekke problemer. Tingretten sa nei til løsningskravet, mens lagmannsretten godtok det. En enstemmig Høyesterett kom til samme resultat som tingretten, men med en annen begrunnelse.

Og så til jusen:

Reglene i loven av 1821 innebar at idet skjøtet til Olav ble tinglyst i 1971, begynte odelspreskripsjonen å dreie for Kristen, men ikke for Johanne idet hun etter den tids regler hadde prioritet etter sine to yngre brødre. Kjerne spørsmålet i saken var hvilken konsekvens tilbakeskjøtningen til far – en transaksjon som partene anså som reell – hadde. Det var omtvistet mellom partene hva eldre rett førte til: Måtte far ansees som odelsløs i 1990, eller ble hans odelsrett reetablert? Høyesterett tok ikke standpunkt til dette spørsmål, idet man bygget på odelsl. § 42 som i første ledd bestemmer: «Dersom ein eigar skøyter eigedomen tilbake til ein tidlegare eigar som han ættar frå ... blir den tidlegare eigars odelsrett ikkje rekna for å vere tapt, endå om han hadde best odelsrett og det er gått meir

enn 1 år sidan den andre fekk tinglyst heimel. Stoda blir i dette tilfelle den same som om den opphavelige eigaran hadde ått eigedomen heile tida.»

Tingretten hadde bygget på at odelsretten til far var preskribert idet 1974-loven trådte i kraft, og at en odelsrett ikke kunne «vekkes til live igjen ved den nye loven». Dette var Høyesterett ikke enig i; det følger av § 42 første ledd at når en eiendom blir skjøtet tilbake, kan den odelsrett som måtte være tapt ved en tidligere transaksjon, gjenoppstå. Etter Høyesteretts syn var det for så vidt uten betydning om preskripsjon har inntruffet etter reglene i 1821- eller 1974-loven.

Konsekvensen av dette standpunkt blir at ved bestemmelsen av den odelsrettslige status for Johanne og Ellen Marie må det sees hen til hva stillingen ville ha vært dersom far hadde sittet med eiendommen hele tiden. Og det bringer oss til overgangsregelen i odelsl. § 78 første ledd som (bl.a.) sier at § 12 første ledd om prioritet etter fødselstidspunkt ikke får «verknad for dei som er fødte ... før 1 januar 1965». Ut fra forarbeidene tolker Høyesterett denne bestemmelse slik at den «bare beskytter personer, og ikke linjer, og at den bare er til hinder for at de nye regler om odelsprioritet i odelsloven av 1974 virker til skade for odelsberettiget født før 1. januar 1965, se Rt. 1988 side 791». I det foreliggende tilfelle var Johanne født før 1. januar 1965; anvendelse av loven av 1974 vil virke til gunst for henne, og dermed er § 78 første ledd ikke til hinder for at § 12 første ledd anvendes.

Fra regelen om at § 78 første ledd beskytter personer, ikke linjer, er det imidlertid unntak der odelseiendommen for loven av 1974 trådte i kraft, er kommet inn i en linje som hadde bedre odelsrett etter 1821-loven, men som må stå tilbake etter 1974-loven, jf. Rt. 1988 s. 791 og Rt. 1990 s. 850. Det betyr at dersom Olav ikke hadde skjøtet eiendommen tilbake til sin far, ville Ellen Marie ha gått foran Johanne. Men her hadde det skjedd en tilbakeskjøtning som var reell, og dermed mente Høyesterett at odelsretten til Ellen Marie måtte bedømmes som om eiendommen aldri hadde vært i Olavs linje. At Olav ved tilbakeskjøtningen fikk en livsvarig borett, kunne ikke endre dette.

En siste komplikasjon lå i den omstendighet at eiendommen hadde ligget i sameie mellom Johanne og hennes to brødre, men det medførte ikke at det gikk noen preskripsjon sameierne imellom, jf. §§ 45 og 46.

Dermed ble det altså Johanne som trakk av med eiendommen.

Her skal bare tilføyes at Høyesterett – som et obiter dictum – uttaler at når det ikke går preskripsjon mellom sameiere/andelshavere i skiftebo, jf. §§ 45 og 46, rammes heller ikke deres barn. Dette resultat følger ikke direkte av loven, men at løsningen måtte være denne, har vært alminnelig antatt. Gjelder dette for sameiere, må nok det samme være tilfellet hvor det ikke løper preskripsjon mellom ektefeller, jf. § 47.

Thor Falkanger

Ferdselsrett over privat eiendom – Grensen mot grunneierens private område – Borgarting lagmannsretts dom 3. september 2007 (LB-2005-182833) (Lillevanndommen)

Friluftslovens regler om retten til ferdsel over privat eiendom – allemannsretten – forutsettes å være dynamiske, og innholdet kan endres i tråd med samfunnsutviklingen. Stadig kommer avgjørelser fra domstolene som utfyller og presiserer de grovskårne og sterkt skjønnsmessige reglene i friluftsløven. En sak som ennå ikke er rettskraftig, men på vei oppover i rettssystemet, er Agder lagmannsretts dom av 1. oktober 2007 (Kongsbakke). Dommen er anket og henvist til behandling i Høyesterett. Ankesaken forventes å komme opp i løpet av våren 2008.

Det nyeste bidraget på dette rettsområdet i form av rettskraftig dom er en avgjørelse fra Borgarting lagmannsrett (Lillevanndommen), dom av 3. september 2007 (LB-2005-182833).

Avgjørelsene fra Høyesterett på dette saksfeltet de siste årene har først og fremst avklart innholdet på rettighets-siden. I omtalen av dommen i Rt. 2007 s 102 (Yxney) i *Nytt i privatretten* nr. 1/2007, skrev jeg at det fremdeles gjenstår en rekke uklare spørsmål om allmennhetens bruk av fremmed eiendom, blant annet behovet for å få trukket en klarere grense også mot hva grunneieren *ikke* behøver å akseptere av ferdsel og opphold. Borgarting lagmannsretts avgjørelse fra september 2007 oppfyller noe av behovet for avklaring på dette området. Lagmannsrettsdommen ble rettskraftig ved at Høyesteretts kjæremålsutvalg ved kjennelse 8. november 2007 nektet anke fremmet til Høyesterett under henvisning til tvml. § 373 tredje ledd nr. 4.

Lillevanndommen gjaldt en boligeiendom på 6 mål beliggende mot et tjern i randsonen av Marka i Oslo kommune. Spørsmålet var om allmennheten med hjemmel i friluftsløven hadde ferdselsrett i kanten av tjernet, som ifølge dommen på det nærmeste ville innebære passering bare 9 meter fra det ene hjørnet av bolighuset. Lagmannsretten kom til at området mellom boligen og tjernet var «hustomt» i friluftsløvens forstand, og at allmennheten derved ikke kunne ferdes langs strandsonen ved tjernet. Dommen er avsagt under dissens 2-1. Flertallet bygget sitt resultat på en avveining av grunneierens behov for en privat sone omkring huset og allmennhetens behov for ferdsel. Ved vurderingen av allmennhetens behov la lagmannsretten en viss vekt på at det ikke er forbundet med betydelige ulemper å ta en annen vei for dem som vil til og fra marka. Lagmannsretten bruker dette til støtte for sitt syn om at det omtvistede området skulle regnes for innmark. Dette synes ikke å være helt i tråd med Høyesteretts tidligere signaler som går i motsatt retning, nemlig at alternativ trasé vil kunne innebære en avlastning for grunneieren, og dermed være et argument som støtter opp om allmennhetens ferdselsadgang over den private eiendommen. Se Rt. 2005 s.805 avsnitt (71). Noen av hovedpunktene i flertallets begrunnelse er for øvrig at det ble lagt utslagsgivende vekt på grunneierens behov for privatliv rundt boligen. Det ble også lagt betydelig vekt på flere av endringene grunneieren hadde gjort på eiendommen. Ingen av disse endringene var etter lagmannsrettens vurdering sjikanøse i forhold til allmenn-

heten, men fulgte av en naturlig utnyttelse av eiendommen sett fra grunneierperspektiv.

Det fremgår av dommen at området der det var strid om ferdselsretten, var regulert til friområde: «Gjeldende reguleringsplan for området ble vedtatt i 1987. Det meste av eiendommen er regulert til byggeområde for boliger med utnyttelsesgrad 0,25. Den delen av eiendommen som ligger nærmest vannet, er regulert til friområdeanlegg for sport. Reguleringskartet viser at bredden på dette friområdearealet varierer fra ca. 10–22 m.»

På et generelt plan er det mest interessante aspektet ved lagmannsrettsdommen at et område som er avsatt i reguleringsplanen til friareal, samtidig kan være «hustomt» etter friluftsløven og dermed utilgjengelig for allmennheten. Innmark, utmark og hustomt er riktignok autonome begreper som skal tolkes innenfor rammene av friluftsløven. Andre lovers tilsvarende begreper er derfor ikke direkte av betydning. Likevel fremstår det som både forunderlig og ulogisk at det ikke er noen kobling mellom disse to regelsettene. Det har vært antatt at arealplaner ikke skal tillegges betydning ved vurderingen av om et område er innmark eller utmark etter friluftsløven. Se om dette Backer i *Lov og Rett* 2007 s. 451, som på s. 465 skriver: «Utlekning som (...) friområde eller friluftsområde i reguleringsplanen kan ha til formål å styrke allemannsretten. Men heller ikke her kan vel selve planvedtaket ha noen betydning for klassifikasjonen som innmark eller utmark, kanskje med en liten reservasjon for utpregete grensetilfelle.» Noe prejudikat på dette uavklarte området foreligger ikke. Det er ikke min mening her å argumentere mot det resultatet lagmannsretten kom til, men jeg mener dommen godt illustrerer hvilket hjørne man har malt seg inn i, ved å følge et spor der spørsmålet om allmennhetens ferdselsrett etter friluftsløven alene skal gjøres etter en terrengvurdering, uten å se hen til de beslutninger om arealdisponering som er foretatt av kommunen gjennom planverket. Et reguleringsvedtak om friområde har blant annet den siden at en grunneier ikke ville kunne bygge noen forventning om å kunne ha dette som sitt private område. Detaljene omkring reguleringshistorikken for Lillevanndommen kjenner jeg ikke, og det fremgår ikke nærmere av dommen. Men saken er likevel interessant som et utgangspunkt for en nærmere drøftelse av spørsmålet om forholdet mellom allemannsrett og arealplaner. I mange tilfeller vil friområderegulering ikke fordre spesielle tilretteleggingstiltak fra det offentlige, og ekspropriasjon vil da som regel ikke være aktuelt. Det kan også tenkes tilfeller der grunneieren vil kunne kreve at kommunen innløser det regulerte arealet, men hvor grunneieren ikke ønsker slik innløsning. I begge disse eksemplene vil reguleringsplanen være bindende for arealbruken på eiendommen. At deler av et slikt friareal samtidig skal kunne falle inn under friluftsløvens hustomtbegrep, er ulogisk og savner indre sammenheng. Spørsmålet bør klart nok vurderes ved en eventuell fremtidig revisjon av friluftsløven. Høyesterett har i denne omgang latt sjansen gå fra seg til å bidra med rettsavklaring på dette nokså ubeskrevne området.

Marianne Reusch

Litteratur

Vigdis Knutsen Magstad: *Leie av lokaler. En gjennomgang av lov om husleie av 26. mars 1999 nr. 17. Fellesbestemmelsene om boligleie og lokalleie.* Oslo, Cappelen 2008, 581 s., pris kr. 698.

Boken er en kommentarutgave til husleielovens samtlige kapitler 1–13. Den legger hovedvekten på leie av lokaler og gir omfattende og grundig omtale av de mange spørsmål som oppstår her; spørsmål som ofte kommer i bakgrunnen i litteraturen om loven som tradisjonelt har lagt hovedvekten på leie av boliger. Målgruppen er derfor i første rekke offentlige og private leiere og utleiere av lokaler til annet enn boligformål. Boken har ifølge forordet som formål å gi disse et praktisk verktøy når kontrakter fremforhandles og konflikter løses, og den inneholder forslag til konflikthåndtering.

Med sin bakgrunn som bl.a. advokat og deltaker i flere lovutvalg om boligspørsmål og leder av Norsk Boligbyggelags Landsforbunds advokatkontor har hun på en utmerket måte maktet å fylle de mål hun har satt seg. Den preges av en praktisk innlevelse i de ulike problemstillinger. Et syvsiders domsregister og et omfattende stikkordregister gjør den lett å finne frem i. Boken har ikke henvisninger til annen litteratur av interesse for emnet, noe som imidlertid ikke i nevneverdig grad reduserer dens bruksverdi.

Det er lite tvilsomt at vi her har fått et verk som vil være til stor nytte ikke bare for utleiere og leiere av fast eiendom, men for alle, ikke minst advokater, som arbeider med leierettslige spørsmål.

Peter Lødrup

DISPUTASER

Cand. jur. *Morten Kjelland* forsvarte fredag 29. februar offentlig sin avhandling «Særlig sårbarhet i personskadeerstatningsretten – en analyse av generelle og spesielle regler om årsakssammenheng» for den juridiske doktorgrad.

Temaet for avhandlingen er betydningen av skadelidtes særlige sårbarhet ved erstatningsrettslige årsaksvurderinger. Avhandlingen omhandler først og fremst særlig sårbarhet ved at skadelidte på grunn av en fysisk og/eller psykisk disposisjon er mer mottakelig for skade enn en normalt motstandsdyktig person. Begrepet særlig sårbarhet kan imidlertid også omfatte økonomisk sårbarhet som virker slik at selv en liten realskade kan påføre unormalt stort økonomisk tap. Også dette er behandlet.

En betydelig del av de domstolsbehandlede personskadesakene omhandler skadelidte som er særlig sårbare for skade/tap. Rettsordenen har oppstilt et eget prinsipp for denne gruppen av skadelidte: Skadevolder må «ta skadelidte som han er». Prinsippet uttrykkes både i nyere og eldre teoretiske fremstillinger, og brukes daglig blant

rettspraktikere. Til tross for at prinsippet er velkjent og opptrer på tvers av tidsepoker og på ulike arenaer, har det bare vært formulert fragmenterte uttrykk for maksimens funksjon og rekkevidde. Målet med avhandlingen er derfor å plassere prinsippet om å «ta skadelidte som han er» i et mer helhetlig rettslig system. Det er gjort ved at doktoranden kartlegger reglene om sårbarhetsvernets utgangspunkter og grenser gjennom en felles analyse på tvers av ansvarsområder og skadetyper. Arbeidet belyser forholdet mellom sårbarhetsprinsippet og alminnelige årsaksregler (den modifiserte hovedårsakslæren/uvesentlighetslæren, reglene om hypotetisk årsaks-konkurranse og adekvanslæren).

Høyesterett har i løpet av de siste 10–15 årene avsagt en rekke dommer om årsakssammenheng innen personskadesektoren. Analysene gir en systematisering av domsmaterialet, samt kartlegger mønstre i Høyesteretts argumentasjon. Sårbarhetstilfellene reiser en rekke spørsmål også i utenlandske erstatningsordninger. Det trekkes linjer mot fremmed rett gjennom avhandlingens delanalyser, for både å eksemplifisere problemstillinger og tilrettelegge for drøftelser av mulige løsninger der norske kilder ikke anviser noe klart svar.

Selv om avhandlingens hovedproblem gjelder årsaksproblemer knyttet til særlig sårbarhet, inneholder den synspunkter og vurderinger av mer generell interesse for årsaksproblemer i erstatningsretten. Fremstillingen gir et godt grunnlag for å videreføre den akademiske diskusjonen om årsaksspørsmål, og vil være til nytte for akademikere, dommere og advokater som arbeider med slike spørsmål.

Trine-Lise Wilhelmsen

Amanuensis *Trygve Bergsåker* vil fredag 4. april offentlig forsvare sin avhandling «Eiendomsmegling – omsorgsplikt og god meglerskikk. Med et spesialstudium av salg ved budgivningskonkurranse» for den juridiske doktorgrad.

Avhandlingen faller i fire kapitler. I de to første drøftes formål, metode og kilder – herunder den betydning som klagenemndspraksis kan tillegges, og det gis en mer praktisk beskrivelse av eiendomsmegling – med oversikt også over dansk og svensk rett.

Hovedtyngden i avhandlingen ligger i kap. 3 og 4. I det første av disse tar forfatteren for seg visse sider ved eiendomsmegleroppdraget under en privatrettslig synsvinkel – først og fremst med sikte på norsk rett. Med basis i eiendomsmeulingsloven av 2007 analyseres meglere ns omsorgsplikt og plikt til å opptre i samsvar med god meglerskikk, især ved omsetning av boligeiendommer med privatpersoner på selger- og kjøpersiden. I kap. 4 anvendes prinsippene som er utviklet i kap. 3, på budgivningskonkurranse: Hva innebærer lovens krav om å vise omsorg for begge parter og å opptre i samsvar med god meglerskikk på dette viktige stadium i salgsprosessen?

Thor Falkanger

Rett og toleranse – Festskrift til Helge Johan Thue.

Oslo, Gyldendal Norsk Forlag 2007, 806 s.

I anledning av at professor dr. juris Helge Johan Thue fylte 70 år i 2007, ble festskriftet *Rett og toleranse* gitt ut. Boken rommer innenfor sine ca. 800 sider bidrag fra en rekke forfattere. I det følgende skal det kort fremholdes hvilke privatrettslige emner som er behandlet i festskriftet.

En hovedretning i festskriftet ligger innenfor de fagfelt Thue særlig har arbeidet med, hvorav arbeidene innen internasjonal privatrett og familierett kanskje er de som har fått størst utbredelse. Festskriftet har fem hoveddeler.

Første del gjelder uniformering og europeisering av retten. Innenfor den privatrettslige sfæren ligger det her bidrag om «Principles of European Tort Law» og norsk erstatningsrett, ved Bjarte Askeland, en drøftelse av om nordisk familieformuesrett bør harmoniseres, ved Thomas Eeg, og endelig om «CISG and Interest», ved Ulrich Magnus.

Annen del omhandler internasjonal privat- og prosessrett. Dette er den mest omfattende del av boken og den spenner vidt. Her er det noe for enhver smak; alt fra analysen av bosted og dets rettslige betydning i artikkelen «Hvor bor vi» ved Inge Lorange Backer, til «Något om den kollisionsrättsliga behandlingen av islamisk morgongåva», ved Michael Bogdan. Formentlig er dette siste et emne som har økende praktisk betydning i Norge og de andre skandinaviske land.

Tredje del gjelder rettssammenligning og rettsteori. I hovedsak behandler bidragene her mer overordnede temaer, grensende til rettsfilosofi og drøftelser av ulike aspekter ved juridisk metode. Også her spenner emnene vidt fra for eksempel «Stort behov for juridisk forskning» ved tidligere statsråd Odd Einar Dørum, til «Bruk av utenlandske rettsavgjørelser som argument ved rettsanvendelsen» ved Jens Edvin A. Skoghøy.

Den fjerde delen gjelder nasjonal offentlig rett. Her skriver bl.a. Johan Greger Aulstad og Bent Liisberg om den alminnelige forvaltningsretten og objektivt erstatningsansvar for statlig myndighetsutøvelse.

Bokens siste del gjelder nasjonal privatrett. Her behandles ulike emner både innenfor familieretten og kontraktsretten, blant annet stiller Viggo Hagstrøm spørsmålet om formuesrettens grunnbegreper er blitt foreldet, og Nils Nygaard drøfter spørsmål knyttet til «Skadebot for bortfall av forventede gode».

Marianne Reusch

Vådeskudd under klappjakten på formenn

Da tvisteloven avløste tvistemålsloven, måtte endel lovbestemmelser som inneholdt henvisninger til sistnevnte lov, oppdateres. Under arbeidet med dette oppdaget lovgiveren til sin forferdelse at bestemmelsene om avbrytelse av foreldelse i veksellovens § 71 første ledd og sjekklovens § 53 første ledd inneholdt et tabuord – foreldelse avbrytes, sto det, ved at den som krav blir gjort gjeldende mot, gir en *formann* varsel.

Men slikt kan man jo ikke ha i norsk lovgivning i det tjuenførste århundre. I forbindelse med ikraftsettelsen av tvisteloven foreslo Justisdepartementet derfor «endring til kjønnsnøytral nemning» (Ot.prp. nr. 6 for 2007–2008 s. 4), og begge bestemmelsene ble endret slik at det nå er en *leder* som skal ha varsel.

Heldigvis overså departementet at den avskyelige formannen var med også i neste punktum, og dessuten i fjerde ledd, så vi fikk beholde indikasjoner på hva som er meningen med bestemmelsene. Men Norsk Riksmålsordbok bør nå kanskje utvide sin liste over betydninger som ordet «leder» brukes med, f.eks. slik at man etter «veiviser, veileder» får med også «foranstående underskriver på veksel eller sjekk».

Birger Stuevold Lassen

INSTITUTT FOR PRIVATRETT

Det juridiske fakultet, UiO

Nye utgivelser - Institutt for privatretts Skriftserie

SKRIFTSERIE 169

–

ANGLO-AMERICAN CONTRACT MODELS AND NORWEGIAN OR OTHER CIVILIAN GOVERNING LAW

INTRODUCTION AND METHOD

Project publication no. 1

«Anglo-American Contract Models»

Giuditta Cordero Moss

SKRIFTSERIE 170

–

ERSTATNING FOR ULEMPER FRA VEITRAFIKKANLEGG SOM FØRER TIL VESENTLIGE FORVERRINGER AV BRUKSFORHOLDENE

MED HOVEDVEKT PÅ VILKÅRENE I GRANNELOVA

§ 2 FJERDE LEDD

Fra forskergruppe i naturressursrett

Johannes A. Eriksen

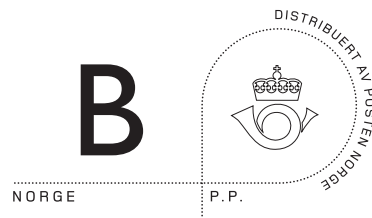
Seriene kan bestilles på:

www.jus.uio.no/ifp/stensilserie/index.html

eller kjøpes direkte hos Akademika Juss,

Karl Johans gt. 47, 0162 Oslo

Returadresse:
Cappelen Akademisk Forlag
Cappelen Damm AS
0055 Oslo

Program for seminarrekke ved Institutt for privatrett – Vår 2008

Følgende tema vil bli tatt opp:

Tirsdag 26. februar kl. 17.15 – senest slutt kl. 19.00
Professor dr. juris *Kåre Lilleholt*, Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo:
Arbeidet med en «felles referanseramme for europeisk kontraktsrett» –
Principles of European Law on Lease of Goods

Tirsdag 11. mars kl. 17.15 – senest slutt kl. 19.00
Førsteamanuensis dr. juris *Erik Monsen*, Det juridiske fakultet, Universitetet i Bergen:
Uberettiget berikelse som grunnlag for betalingskrav

Tirsdag 29. april kl. 17.15 – senest slutt kl. 19.00
Arnholms Minneforelesning
Professor Dr. *Ingeborg Schwense*; LL.M., University of Basel:
Ethical Values and International Sales Law

Seminarene finner sted i Biblioteket, Institutt for privatrett, Domus Media, Vestfløyen, 2. etasje, inngang Søylehallen. Påmelding kan skje via Instituttets hjemmeside: <http://www.jus.uio.no/ifp/>

Program for seminarer i Familie- og arverett ved Institutt for privatrett – Vår 2008

Vi inviterer til følgende to seminarer i familie- og arverett:

Onsdag 2. april 2008 kl. 1530-1700:
Professor *Tone Sverdrup*: «Skreddersøm av ektepakt/testament – noen problematiske typetilfeller».

Professor *Peter Lødrup*: «Noen arverettsspørsmål – særlig angående testamenter».
Det vil bli tid til diskusjon.

Mandag 28. april 2008 kl. 1530-1700:

Professor *Ingeborg Schwense*: «Family Law in the 21st century».
Det vil bli tid til diskusjon.

Ingeborg Schwense er professor i rettsvitenskap ved Universitetet i Basel og en ledende skikkelse i europeisk familierett og formuerett. Hun er forfatter av en rekke bøker på engelsk. Hennes to seneste bøker innenfor familierett er «Model Family Code», Antwerp/Oxford 2006, 256 s. og foreldreskap «Tensions Between Legal, Biological and Social Conceptions of Parentage», Antwerp/Oxford 2007, 323 s. Hun er også en anerkjent forfatter av standardverk innen formueretten.

Seminarene finner sted i Biblioteket, Institutt for privatrett, Domus Media, Vestfløyen, 2. etasje, inngang Søylehallen

Det blir enkel servering begge dager
Påmelding til Bjørg Bachke på mail: b.k.bachke@jus.uio.no eller tlf. 22 85 97 06

Nytt i privatretten

Nytt i privatretten utgis av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Cappelen Akademisk Forlag.

Hovedredaktør: Peter Lødrup
Redaksjonssekretær: Marianne Reusch
Forlagsredaktør: Eirik Spillum
Foto/layout forside: Mona Ø. Ådum

Et doms- og emneregister for *Nytt i privatretten* er tilgjengelig på forlagets internettsider:
www.cappelendam.no

Abonnement fås ved henvendelse til Cappelen Akademisk Forlag, telefon 21 61 66 13 eller telefaks 21 61 72 81

Et årsabonnement (2008) på *Nytt i privatretten* koster kr 440,-. Studentabonnement koster kr 220,-. Abonnementet løper til det blir oppsagt skriftlig.

Henvendelser om *Nytt i privatretten* rettes til:

Cappelen Akademisk Forlag
Cappelen Damm AS
0055 Oslo
E-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelendam.no>

Nytt i privatretten © Cappelens Damm AS 2008

Neste utgave kommer mai 2008